

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

ПЛЕЦАН Сніжана Ігорівна

**Оптимізація видатків місцевих бюджетів в умовах
трансформаційних перетворень /
Optimization of local budget expenditures in the context
of transformation changes**

спеціальність: 072 - Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
освітньо-професійна програма - Фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФФм-21
С. І. Плещан

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, С. В. Савчук

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

" ___ " _____ 2025 р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ..	7
1.1 Видатки місцевих бюджетів: економічна сутність та класифікація	7
1.2 Вплив трансформаційних процесів на формування та здійснення видатків місцевих бюджетів	18
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ.....	26
2.1. Видатки соціального спрямування місцевих бюджетів: склад, структура та динаміка.....	26
2.2. Сучасні тенденції видатків місцевих бюджетів у забезпеченні економічного розвитку територій.....	39
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	48
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність. На сучасному етапі розвитку України функціонування місцевих бюджетів супроводжується істотними змінами, зумовленими комплексом трансформаційних процесів, серед яких — децентралізація, цифрова модернізація, реформування бюджетної та податкової систем, а також воєнний стан. Сукупність цих чинників формує нові умови функціонування органів місцевого самоврядування та посилює потребу у вдосконаленні системи управління бюджетними ресурсами. Оскільки ефективність використання фінансового потенціалу місцевої влади значною мірою впливає на соціально-економічний розвиток територій, якість надання суспільних послуг, стабільність місцевих бюджетів та здатність громад реагувати на зовнішні виклики.

Реалізація реформи бюджетної децентралізації значно посилила фінансову самостійність територіальних громад, надавши їм розширене коло повноважень та відповідальність за утримання соціальної інфраструктури, розвиток комунального господарства, а також забезпечення освітніх, медичних та інших суспільних послуг. Зростання обсягів доходів місцевих бюджетів водночас посилило потребу в раціональному й ефективному використанні бюджетних ресурсів. Це зумовлює актуальність застосування ефективних механізмів оптимізації видатків місцевих бюджетів, удосконалення системи планування, контролю та оцінювання результативності бюджетних програм.

Водночас запровадження воєнного стану в країні спричинило додаткове навантаження на місцеві бюджети, зумовило зміну пріоритетів фінансування, посилило проблеми їх збалансованості та вимагає оперативного коригування бюджетних рішень. За таких умов особливого значення набуває оптимізація видатків, що забезпечує фінансову стійкість, раціональний розподіл та використання бюджетних ресурсів на підтримку важливих сфер життєдіяльності громад.

Тому вирішення питань щодо оптимізації видатків місцевих бюджетів набуває особливої актуальності в умовах трансформаційних перетворень, оскільки визначаються можливості територіальних громад ефективно

функціонувати, забезпечувати потреби населення та формувати ресурси для розвитку територій. Це зумовлює необхідність наукового обґрунтування шляхів підвищення ефективності бюджетних видатків, удосконалення інструментів управління та пошуку оптимальних рішень для зміцнення фінансової спроможності місцевого самоврядування.

Проблематика місцевих бюджетів і механізмів здійснення видатків знайшла відображення у працях широкого кола дослідників: В. Булавинець, В. Дем'янишина, О. Кириленко, М. Кульчицького, З. Лободіної, І. Легкоступа, І. Луніної, Б. Малиняка, Т. Мигович, О. Сунцової, О. Тулай, І. Чікіти, О. Шевченка, С. Юрія та інших учених-дослідників.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є вивчення теоретичних положень і практичних механізмів здійснення видатків місцевих бюджетів, окреслення пропозицій щодо їх оптимізації в умовах трансформаційних перетворень.

Для реалізації поставленої мети сформульовано такі основні завдання:

- дослідити теоретичні засади видатків місцевих бюджетів;
- охарактеризувати вплив трансформаційних процесів на формування та здійснення видатків місцевих бюджетів;
- проаналізувати динаміку складу та структури видатків місцевих бюджетів соціального спрямування;
- виявити тенденції видатків місцевих бюджетів на забезпечення економічного розвитку територій в умовах трансформаційних перетворень;
- визначити шляхи оптимізації видатків місцевих бюджетів у контексті трансформаційних перетворень.

Об'єктом дослідження є видатки місцевих бюджетів України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти механізму оптимізації видатків місцевих бюджетів в умовах трансформаційних змін.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали структурно-логічний аналіз, індукція та дедукція, аналіз і синтез, абстрактно-

логічний метод, підхід причинно-наслідкового аналізу, а також різноманітні статистичні методи й прийоми.

Теоретичну основу дослідження формують наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, представлені у монографічних, фахових та періодичних виданнях, а також нормативно-правові акти, що регламентують досліджувану сферу.

Інформаційну базу становлять законодавчі та нормативні акти України щодо врегулювання питань місцевих бюджетів, офіційні статистичні матеріали, фахові літературні джерела, публікації у наукових збірниках, періодичних виданнях, аналітичні дані Міністерства фінансів України.

Практичне значення дослідження виявляється у перспективі використання результатів місцевими фінансовими органами для оптимізації механізмів управління видатками місцевих бюджетів.

Апробація результатів дослідження. Одержані результати дослідження опубліковані у збірнику тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків» (м. Тернопіль, 27 травня 2025 р); у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія.

Обсяг і структура роботи. За своєю структурою робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Основний обсяг кваліфікаційної роботи – 62 сторінки; кількість таблиць – 7; кількість рисунків – 7; кількість використаних джерел – 50.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

1.1. Видатки місцевих бюджетів: економічна сутність та класифікація

Функціонування місцевих бюджетів виступає одним із важливих чинників соціально-економічного розвитку територіальних громад та ефективності роботи органів місцевого самоврядування. Особлива роль у цій системі відводиться видатковій частині бюджетів, адже саме через її реалізацію забезпечується виконання основних повноважень громади, фінансування соціальної інфраструктури, утримання та розвиток освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства та інших сфер, що безпосередньо впливають на якість життя населення.

Видаткам місцевих бюджетів відводиться специфічна роль у структурі публічних фінансів, оскільки вони концентрують у собі основні суспільні пріоритети, відображають якість реалізації бюджетної політики в масштабах країни та регіонів і покликані забезпечити належний рівень задоволення потреб населення.

Для забезпечення об'єктивної оцінки ефективності використання видатків місцевих бюджетів, проведення комплексного аналізу, виявлення проблем та визначення напрямів їх вирішення необхідним є ґрунтовне дослідження теоретичних основ видаткової частини місцевих бюджетів. Особливо важливо враховувати їхню роль у формуванні соціально-економічного потенціалу територій та забезпеченні розвитку громад у сучасних умовах трансформаційних перетворень.

Вивчення теоретичних основ видатків місцевих бюджетів свідчить про наявність певної дискусійності у наукових підходах, що зумовлено різними поглядами дослідників на їхній зміст та функціональне призначення.

Як зазначено у Бюджетному кодексі України, видатки бюджету трактуються як «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [4]. Таким чином, законодавчо визначено

їх як фінансовий ресурс, що забезпечує реалізацію запланованих бюджетних напрямів.

Зважаючи на те, що у фінансовій науці поняття бюджетних видатків інтерпретується неоднозначно та охоплює різні аспекти їх сутності, передусім необхідно дослідити основні підходи до визначення цього терміну.

В контексті дослідження концептуальних підходів до визначення сутності видатків найбільш поширеними є підходи, які визначають їхню сутність через матеріальний зміст і економічну природу як взаємопов'язані характеристики.

У матеріальному аспекті видатки визначаються як обсяг фінансових ресурсів, без яких неможливе функціонування держави. У економічному ж розумінні вони постають як система відносин, спрямованих на перерозподіл та ефективне використання фінансових ресурсів, що концентруються у державних централізованих фондах.

На думку Юрія С. І. та Федосова В. М., під видатками слід розуміти «розподільчі відносини, які виникають при використанні централізованого державного фонду грошових ресурсів і реалізуються під час розподілу валового внутрішнього продукту. При цьому, як зазначають автори, такі відносини мають односторонній характер руху коштів і не супроводжуються еквівалентним обміном» [45].

Однак у трактуванні, поданому Вознюк Г. Л., Загороднім А. Г. та Смовженко Т. С. у Фінансовому словнику, розподіл централізованого фонду грошових ресурсів відбувається за галузевим і територіальним принципами, при цьому цільовий характер використання коштів не береться до уваги [15, с. 75].

Карлін М. І. підкреслює, що бюджетні видатки є особливою економічною категорією, сутність якої полягає у «відносинах з приводу розподілу централізованого фонду грошових коштів та його використання за цільовим призначенням» [12, с. 59].

У визначенні, запропонованому Лондаренко О., видатки розглядаються як «цільові державні витрати, необхідні для безперервного функціонування держави та як форма економічних відносин щодо розподілу й перерозподілу

частини національного доходу, яка акумулюється в бюджеті» [30, с. 26]. Дослідниця наголошує, що джерелом фінансування таких видатків виступає саме національний дохід, що проходить стадії розподілу та перерозподілу.

На думку Опаріна В. М., основу розуміння бюджетних видатків становить суспільний вибір, що визначає пріоритети та напрями їх використання. З огляду на це, він розглядає видатки бюджету як «засіб формування справедливого розподілу державних благ, спрямованих на забезпечення найвищого рівня добробуту для всіх членів суспільства» [46, с. 72].

Поділяючи такий підхід, Павлюк К. В. наголошує, що видатки бюджету є важливим механізмом розподілу й перерозподілу централізованого державного грошового фонду, який потім спрямовується на конкретні цілі для підвищення добробуту населення [34, с. 123].

Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г та Чуй І. Р. звертають увагу на те, що видатки бюджетів мають бути чітко регламентованими на законодавчому рівні, і саме тому вони визначають їх як „законодавчо визначені норми і напрями використання бюджетних коштів” [16, с. 111].

Систематизуючи наукові трактування, Єпіфанов А. О., Сало І. В. та Д'яконова І. І. роблять висновок, що „...бюджетні видатки мають певний економічний зміст, зумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни” [13, с. 57].

Підхід Дем'янишина В. Г. ґрунтується на тому, що бюджетні видатки являють собою об'єктивну економічну категорію, сутність якої полягає «у грошових відносинах, що складаються в процесі використання державою ресурсів бюджетного фонду» [9, с. 100].

У своїх дослідженнях Дем'янишин В. і Тулюлюк А. визначають видатки місцевих бюджетів як «економічні відносини, які пов'язані з розподілом і використанням коштів основного централізованого фонду держави, що перебувають у розпорядженні органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування» [10, с. 136].

За визначенням Пасічника Ю. В., видатки місцевих бюджетів — це «витрати суб'єкта на місцевому рівні, які необхідні для виконання делегованих державою функцій, та виражають економічні відносини, на основі яких здійснюється використання коштів за напрямами, визначеними законом» [35]. Дослідник також підкреслює, що «видатки місцевих бюджетів відображають ті самі соціально-економічні відносини, що й видатки державного бюджету, але на місцевому рівні й з урахуванням регіональних особливостей» [37, с. 384], підкреслюючи таким чином їхню спорідненість із загальнодержавними видатками та специфіку регіональної диференціації.

Романенко О. зазначає, що масштаби та структура видатків місцевих бюджетів значною мірою залежать від того, яку модель бюджетної політики обирає держава, а також від того, наскільки децентралізованими є повноваження у сфері управління соціальною інфраструктурою [40, с. 196].

Кравченко В. стверджує, що видатки місцевих бюджетів становлять «кошти, які спрямовуються відповідними місцевими органами влади на фінансування заходів з метою забезпечення покладених на ці органи функцій» [26, с. 397]. При цьому він акцентує увагу на їх функціональному структуруванні.

На думку Булавинець В., саме бюджетні видатки формують «базис для забезпечення соціально-економічного зростання держави. У демократичних системах вони не лише забезпечують базові потреби громадян, а й становлять основу для інвестицій у людський потенціал, сприяючи розширенню національного багатства та економічному розвитку» [2].

Узагальнення поглядів вітчизняних дослідників дає підстави стверджувати, що видатки місцевих бюджетів здебільшого трактуються з позиції їх практичного змісту. Це передбачає акцент на правовому та функціональному механізмах розподілу коштів, а також на важливості їх участі в перерозподілі й використанні централізованих фінансових ресурсів.

З урахуванням вищевикладеного, видатки місцевих бюджетів доцільно трактувати як економічну категорію, яка відображає комплекс економічних відносин, що формуються в процесі перерозподілу валового внутрішнього

продукту та спрямування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування на забезпечення виконання їхніх конституційно визначених власних і делегованих повноважень.

Видатки місцевих бюджетів формуються і здійснюються відповідно до вимог Бюджетного кодексу, рішень про місцевий бюджет та інших нормативно-правових документів, які забезпечують добробут територіальних громад. Таке нормативне підґрунтя підтверджує їхню законність, дотримання строків та високий рівень прозорості.

У прикладному аспекті видатки місцевих бюджетів — це односторонні грошові платежі, які не передбачають повернення коштів до бюджету .

Економічна сутність видатків місцевих бюджетів визначається суспільним типом виробництва та функціями, що виконує держава. Враховуючи, що органи місцевого самоврядування спрямовують свою діяльність на розв'язання місцевих проблем, забезпечення соціальних послуг та покращення умов життя населення, видатки стають необхідним інструментом для виконання цих завдань.

Економічна сутність видатків місцевих бюджетів визначається суспільним типом виробництва та функціями, що виконує держава. Враховуючи, що органи місцевого самоврядування спрямовують свою діяльність на розв'язання місцевих проблем, забезпечення соціальних послуг та покращення умов життя населення, видатки стають необхідним інструментом для виконання цих завдань.

Таким чином, аналіз складу та структури видатків місцевих бюджетів свідчить про їхню чітку соціальну спрямованість. Саме ці видатки є одним із вирішальних інструментів забезпечення потреб соціально-економічного розвитку як країни загалом, так і окремих її територіальних утворень.

Оскільки кошти місцевих бюджетів використовуються для покриття потреб різних соціальних груп, їх здійснення відіграє вагомий роль у забезпеченні соціального, культурного та економічного розвитку як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях.

Фінансування суспільних потреб територіальних громад із місцевих бюджетів відкриває можливості для найбільш повного врахування інтересів

населення. Це пояснюється тим, що місцева влада, будучи максимально наближеною до громади, краще знає її соціальні запити та може забезпечити надання саме тих послуг і благ, які є найбільш затребуваними.

Варто відмітити, що зміст видатків місцевих бюджетів найбільш повною мірою проявляється через їхню роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку громад. Цей процес залежить від того, які стратегічні орієнтири встановлює місцева влада, які напрями фінансування вважає пріоритетними та яким чином формує і застосовує ресурсну базу.

Видатки місцевих бюджетів, забезпечуючи реалізацію функціональних повноважень органів місцевої влади, формують структурно й функціонально сприятливе соціальне середовище, у якому населення може здійснювати продуктивну діяльність та підтримувати належний рівень життя. У межах такого середовища відбувається створення ВВП, що становить основу економічного зростання як окремих територій, так і національної економіки загалом.

Таким чином, через механізм видатків місцевих бюджетів відбувається формування стимулів соціально-економічного розвитку територій, що має інтегрований характер і ґрунтується на взаємозв'язку та взаємодоповнюваності відповідних процесів. Відповідно видатки місцевих бюджетів відображають основні орієнтири бюджетної політики на місцевому рівні та слугують показником її ефективності. Їхня структура й обсяги окреслюють напрями, що визнаються місцевою владою пріоритетними, тоді як реальні соціально-економічні тенденції демонструють результативність використання бюджетних коштів і ступінь виконання визначених повноважень.

У процесі забезпечення певного рівня добробуту населення видатки місцевих бюджетів виконують функцію важливого інструмента справедливого розподілу суспільних благ. Тому підхід до формування їхньої структури має орієнтуватися на інтереси територіальних громад і відповідати стратегічним цілям їхнього соціально-економічного розвитку, а фактичний обсяг видатків — ґрунтуватися на наявних фінансових ресурсах. У цьому контексті невід'ємною складовою реалізації бюджетної політики на місцевому рівні є процес

оптимального розподілу фінансових ресурсів, що передбачає обґрунтоване формування структури видатків.

Відповідно до чинних норм бюджетного законодавства, видатки та операції з кредитування бюджетів поділяються на такі класифікаційні групи:

– «програмна класифікація — передбачає розподіл видатків за бюджетними програмами й застосовується в межах програмно-цільового методу управління бюджетним процесом.

– відомча класифікація — включає систематизований перелік головних розпорядників бюджетних коштів і ґрунтується на ознаці належності видатків до конкретного головного розпорядника.

– функціональна класифікація — здійснює групування видатків і кредитування відповідно до функцій, які виконують органи державної влади та місцевого самоврядування, тобто за напрямками діяльності, з якими вони безпосередньо пов'язані.

– економічна класифікація — розподіляє видатки за їх економічним змістом, зокрема поділяючи їх на поточні та капітальні залежно від характеру та економічної природи здійснюваних операцій» [4].

У фінансовій доктрині поширеним є підхід, відповідно до якого видатки місцевих бюджетів структурують за їх функціональним впливом на соціально-економічний розвиток територіальних громад, виділяючи такі групи:

1) «Видатки, спрямовані на підтримку економічної діяльності, зокрема розвиток житлово-комунального господарства, сфери будівництва, аграрного, лісового та рибного секторів, транспорту й інших послуг, що забезпечують функціонування економічних процесів.

2) Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, які охоплюють фінансування соціальних допомог і пільг окремим категоріям населення, а також інші заходи, спрямовані на підвищення рівня соціальної підтримки громадян.

3) Видатки на утримання та розвиток соціальної сфери, що включають фінансування установ і програм у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичного та духовного розвитку населення» [25].

Доцільно зауважити, що видатки місцевих бюджетів є інструментом реалізації повноважень органів місцевого самоврядування та влади, діяльність яких спрямована на забезпечення матеріального добробуту й духовно-культурного розвитку населення.

З метою ґрунтовного дослідження особливостей виконання місцевих бюджетів за видатками для окреслення напрямків їх оптимізації доцільно виділити дві основні групи: соціально спрямовані видатки та видатки, що підтримують економічну активність. При цьому до соціально орієнтованих видатків слід віднести видатки на фінансування системи освіти, охорони здоров'я, напрямів духовно-фізичного розвитку та заходів у сфері соціального захисту і соціального забезпечення.

Соціально спрямовані видатки місцевих бюджетів доцільно розуміти як форму економічних відносин між індивідами, господарюючими суб'єктами та органами місцевого самоврядування, що виникають у процесі розподілу та використання централізованих бюджетних ресурсів. Такі фінансові відносини забезпечують виконання повноважень місцевої влади з метою задоволення матеріальних, духовних і культурних потреб населення для підвищення рівня суспільного добробуту.

У межах досліджень, присвячених теоретичним і прикладним аспектам видаткової частини місцевих бюджетів, у тому числі соціально орієнтованих видатків, науковці, зазвичай керуються законодавчими положеннями, що містять повну та чітку регламентацію їх складу.

У процесі дослідження теоретичних і практичних засад здійснення видатків місцевих бюджетів, в тому числі видатків соціального спрямування більшість вчених, дотримуються чинного законодавства, де повністю і детально регламентовано склад видатків. Як зазначає Шевчук Н. Ю., саме склад і структура видатків найповніше характеризують особливості функціонування

місцевих бюджетів соціального характеру. Структура видатків місцевих бюджетів охоплює систему складових, які визначають обсяг та напрям фінансових ресурсів, систематизованих за бюджетною класифікацією та спрямованих на виконання запланованих у бюджеті програм і заходів [47].

Оцінювання результативності використання бюджетних коштів потребує застосування комплексу критеріїв, які дозволяють врахувати реальні зміни у соціально-економічному розвитку територій. Оскільки збільшення обсягів видатків місцевих бюджетів не є прямим індикатором поліпшення добробуту населення, раціональним є поділ показників оцінки на дві групи: кількісні та якісні. Кількісні індикатори покликані відображати динаміку номінальних змін загального обсягу видатків та їхніх структурних компонентів. У свою чергу, якісні індикатори мають відображати, наскільки ефективно місцеві органи влади виконують свої повноваження, зокрема щодо раціонального використання бюджетних коштів, що оцінюється за рівнем добробуту населення та задоволенням його потреб.

В умовах трансформаційних перетворень важливо забезпечити підвищення конкурентоспроможності територій, що є важливою умовою їх соціально-економічного розвитку. Конкурентоспроможність визначається спроможністю території формувати стабільне й привабливе середовище для функціонування бізнесу та створювати комфортні умови проживання для населення.

На підставі викладених положень можна виокремити такі функції видатків місцевих бюджетів у межах дослідження їх економічної сутності та їх впливу на соціально-економічний розвиток територій:

- регулювання політичних і соціально-економічних процесів;
- формування та підтримання сприятливих умов життєдіяльності населення.

Беручи до уваги, що видатки бюджету забезпечують функціонування всіх сфер у державі, важливим є встановлення їх доцільності та застосування об'єктивних підходів до її визначення. Відповідно під доцільністю видатків

розуміють рівень ефективності й результативності їх використання, а також обґрунтованість потреби у фінансуванні певних напрямків.

Оптимальним підходом є проведення аналізу видатків у межах трьох основних напрямків. Перший з них передбачає оцінку трансформацій економічного середовища, спричинених такими факторами, як податкове навантаження та ризики порушення фіскальної стабільності, що можуть виникати внаслідок зростання боргових зобов'язань. Другий напрям передбачає оцінювання алокативної (розподільчої) ефективності, тобто визначення кінцевого, опосередкованого результату, який отримується на кожен додатково витрачену одиницю бюджетних ресурсів. Третій аспект аналізу зосереджений на технічній ефективності, що означає оцінювання обсягів вхідних ресурсів, потрібних для створення додаткової одиниці безпосереднього результату діяльності [6].

Таким чином, фінансування потреб населення на місцевому рівні за рахунок бюджетних ресурсів дає змогу максимально врахувати інтереси громади, адже місцеві органи влади повною мірою володіють інформацією про реальні запити та пріоритети жителів і можуть забезпечити надання саме тих послуг і благ, які є найбільш необхідними.

Тому, саме відсутність чітко сформованої теоретичної бази спричиняє появу суперечливих поглядів стосовно організації, ефективності планування, фінансування та контролю бюджетних видатків на місцевому рівні.

Місцеві видатки виконують роль основного інструмента забезпечення потреб населення й водночас впливають на формування соціального та економічного середовища на різних рівнях управління. Завдяки їм забезпечуються: життєвий рівень громадян, їхня освіченість, якість медичної допомоги, розвиток культурно-спортивних напрямів та соціальна підтримка.

Норми Бюджетного кодексу України вказують на те, що місцеві бюджети є основною, найбільш чисельною ланкою бюджетної системи. Завдяки участі в перерозподілі валового національного продукту вони мають стратегічне значення для економічної системи держави.

У місцевих бюджетах концентрується лівова частка державних фінансових ресурсів, особливо тих, що спрямовані на соціальні потреби населення.

У сучасній демократичній державі, яка ставить за мету забезпечення соціального добробуту громадян та стимулювання економічного розвитку на державному й регіональному рівнях, вагома роль відводиться місцевим бюджетам. Це зумовлено тим, що місцеві органи влади несуть основну відповідальність за якісне забезпечення соціального захисту населення, надання медичних послуг та створення умов для соціально-культурного розвитку територій.

Разом із тим, наявні теоретичні положення та нормативно-правові засади фінансування соціальної сфери місцевими бюджетами досі перебувають на етапі формування.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів впливу видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток, а також визначення шляхів удосконалення планування, розподілу й використання бюджетних ресурсів на місцевому рівні, зберігає надзвичайну актуальність у сучасній фінансовій науці.

Отже, вважаємо, що поняття видатків місцевих бюджетів слід інтерпретувати як сукупність економічних відносин, що виникають у процесі розподілу та використання бюджетних ресурсів, необхідних для виконання місцевою владою визначених законом функцій і повноважень. Незважаючи на односторонній характер руху коштів, такі видатки спрямовані на задоволення потреб населення та підвищення його добробуту на місцевому рівні.

Тому, проаналізувавши різноманітні наукові підходи до визначення дефініції «видатки бюджету», можна дійти висновку, що видатки місцевих бюджетів слід трактувати насамперед через призму їх економічного змісту. Реалізація потреб населення неможлива без налагодженої системи взаємодії суб'єктів бюджетного процесу, а також без ефективного виконання державою своїх функцій як інституції, що координує суспільну діяльність та забезпечує захист прав і інтересів населення.

1. 2. Вплив трансформаційних процесів на формування та здійснення видатків місцевих бюджетів

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні протягом останніх десятиліть, зумовлюють глибоку перебудову фінансової системи та принципів функціонування місцевих бюджетів. Вони формують нові умови управління соціально-економічними процесами у державі та регіонах, змінюють бюджетні пріоритети та підходи до розподілу ресурсів. У цьому контексті важливим є ґрунтовне дослідження впливу різноаспектних трансформацій на процеси планування, формування та виконання видаткової частини місцевих бюджетів.

Трансформація проявляється у зміні інституційних механізмів, нормативно-правового забезпечення, соціальних та економічних умов, технологічних рішень і моделі взаємодії між державою, бізнесом і громадянами. Усе це безпосередньо впливає на те, як органи місцевого самоврядування планують, розподіляють та використовують бюджетні кошти.

Одним із визначальних чинників, що формують як загальний обсяг, так і внутрішню структуру видатків місцевих бюджетів вважають економічні трансформації. Їхній вплив є надзвичайно багатомірним і може сприяти як розширенню бюджетних можливостей територій, так і створювати суттєві виклики для забезпечення їх фінансової стабільності. Відмітимо, що зміни, які відбуваються в економічній сфері, загалом охоплюють як довготривалі тенденції розвитку, так і короткострокові.

Варто зазначити, поступове впровадження та розвиток ринкових механізмів суттєво трансформувало економічну базу функціонування територіальних громад. У багатьох регіонах відбулося згортання традиційних промислових виробництв, зниження рівня зайнятості, реструктуризація великих підприємств або їх повне припинення діяльності. Крім того, одночасно спостерігався перехід до сервісної моделі економіки, що хоч і створювало нові можливості, але водночас змінився підхід до наповнення місцевих бюджетів, оскільки податкова спроможність таких територій перерозподілялася між

іншими галузями. Відповідно, це вплинуло на фінансовий потенціал громад. Оскільки зниження активізації великих платників податків зменшило можливості належного фінансування соціальної сфери, модернізації комунальної інфраструктури та інших суспільно важливих напрямків.

Не менш важливим фактором впливу стали кризові явища та зовнішні шоки. Глобальні економічні спади, нестабільність на фінансових ринках, пандемія COVID-19, а також повномасштабна війна в Україні радикально змінили характер взаємодії між державними та місцевими бюджетами. Зниження ділової активності призвело до різкого скорочення бюджетних надходжень, що обумовило необхідність перегляду раніше затверджених бюджетних програм змусило органи місцевого самоврядування, а також скорочення або відтермінування фінансування окремих видатків. Одночасно зменшення доходів супроводжувалося зростанням соціального навантаження: громади були змушені збільшувати фінансування програм соціального захисту, підтримки соціально вразливих груп та внутрішньо переміщених осіб. Окрім того, суттєво зросла потреба у фінансуванні заходів із відновлення та підтримки критичної інфраструктури, що потребує додаткових ресурсів та зміни бюджетних пріоритетів.

Інфляційні процеси також відіграли значну роль у формуванні видаткової частини місцевих бюджетів. Зростання цін на енергоносії, паливо, будівельні матеріали та інші ресурси, необхідні для забезпечення діяльності бюджетних установ, суттєво збільшило потреби у фінансуванні. Через інфляцію зросли видатки на утримання закладів освіти, охорони здоров'я та комунальної інфраструктури, оскільки підвищення цін на енергію та послуги обумовило збільшення навантаження на місцеві фінанси. Зростання собівартості публічних послуг змушує органи влади переглядати бюджетні статті, адаптувати видаткову частину до нових умов і шукати додаткові джерела фінансування. У результаті реальна купівельна спроможність місцевих бюджетів зменшується, що ускладнює забезпечення належного рівня фінансування основних напрямів розвитку територій.

Таким чином, економічні зміни формують складне та динамічне середовище, у якому місцевим фінансовим органам недостатньо лише дотримуватися формальних планових показників бюджетів. Вони змушені адаптуватися до нових економічних реалій, переглядати пріоритети, забезпечувати гнучкість бюджетної політики та формувати механізми швидкого реагування на виклики, що формуються як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі.

Одним із найбільш важливих факторів, що визначають зміст і спрямованість видатків місцевих бюджетів є соціальні трансформації. За своєю сутністю вони відображають зміни у структурі населення, рівні соціальної мобільності, потребах різних груп громади та загальних суспільних очікуваннях щодо якості наданих публічних послуг. Саме соціальні процеси формують запит на ті напрями бюджетного фінансування, що потребують першочергового забезпечення, а також впливають на обсяг ресурсів, які територіальні громади змушені залучати для задоволення зростаючих потреб населення. У цьому аспекті соціальні чинники значною мірою визначають конфігурацію видаткової частини місцевих бюджетів і змушують органи влади гнучко реагувати на різні демографічні та суспільні виклики.

Одним із основних соціальних процесів, що впливають на бюджетну політику територій, є демографічні зрушення. Зміна чисельності населення, його вікового складу, рівня народжуваності та смертності безпосередньо позначається на функціонуванні місцевих фінансів. Зростання частки людей похилого віку зумовлює збільшення видатків на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, адже для цієї категорії населення необхідно забезпечувати ширший спектр соціальних та медичних послуг. Разом з тим, змінюються потреби у фінансуванні освіти, оскільки зменшення кількості дітей дошкільного та шкільного віку може призводити до оптимізації мережі освітніх закладів, тоді як зростання дітей у молодих громадах, навпаки, потребує додаткових капітальних видатків на будівництво чи реконструкцію шкіл та дитячих садків. Демографічні зміни обумовлюють необхідність перерозподілу бюджетних

ресурсів між галузями, адже громада має забезпечити відповідність видатків реальній структурі населення та його потребам.

Суттєвим фактором, що посилив вплив на структуру місцевих бюджетів, стали міграційні процеси, зокрема внутрішнє переміщення населення, спричинене воєнними діями. Значна кількість громад зіткнулася з різким збільшенням чисельності населення за короткий період, що створило додаткове навантаження на соціальну, медичну та освітню інфраструктуру. Відповідно це обумовило необхідність збільшення видатків на тимчасове житло, харчування, медичну допомогу, психологічну підтримку, транспортне забезпечення та організацію навчального процесу для дітей внутрішньо переміщених осіб. Для інших громад, навпаки, характерним стало суттєве скорочення населення через евакуацію чи зовнішню міграцію, що призвело до зменшення податкової бази. Втрата частини платників податків та суб'єктів господарювання призводить до бюджетних дисбалансів, що обумовлює необхідність перегляду обсягу видатків та часто змушує громаду оптимізувати або навіть скорочувати фінансування окремих бюджетних програм.

Не менш важливим чинником є зростання соціальних очікувань громадян. Зі зміною суспільних пріоритетів підвищуються вимоги до якості наданих суспільних послуг, зокрема щодо доступності та високого рівня медичної допомоги, сучасної системи освіти, комфортної міської інфраструктури, належного житлово-комунального забезпечення та безпеки. Громадяни очікують від місцевої влади не лише виконання базових функцій, а й створення сприятливого середовища для повсякденного життя, роботи, відпочинку та розвитку. Це передбачає необхідність реформування бюджетних програм, упровадження нових інструментів фінансування, модернізацію інфраструктури, впровадження інноваційних рішень і системного підвищення стандартів надання послуг. Зростання соціальних очікувань потребує збільшення обсягів видатків, покращення їх структури, а також застосування програмно-цільових методів планування для досягнення максимальної результативності та прозорості.

Варто вказати, що, справляючи безпосередній вплив на видаткову частину місцевих бюджетів, соціальні трансформації змінюють не лише обсяг фінансування різних галузей, а й саму процедуру бюджетного процесу. Вони формують нові запити громади, визначають пріоритети у фінансуванні та зумовлюють необхідність постійної адаптації місцевої влади до змінних умов. Реакція на соціальні процеси стає основним чинником ефективної місцевої бюджетної політики, адже саме від здатності органів самоврядування враховувати потреби населення залежить рівень соціальної стабільності та якість життя в територіальних громадах.

Окрім зазначеного, варто відмітити і вплив політичних трансформацій на формування сучасної моделі планування та виконання видаткової частини місцевих бюджетів. Зміна політичної системи, перегляд державної політики та нові підходи до державного управління визначають межі здійснення фінансових повноважень територіальними громадами. Особливе місце посідає реформа децентралізації, яка стала одним з найбільш системних перетворень у механізмі функціонування місцевих фінансів. В контексті даної реформи передбачалося суттєве розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, управління інфраструктурою та місцевим розвитком, в тому числі і щодо самостійного забезпечення фінансування делегованих функцій, раціонального використання ресурсів та відповідальності за соціально-економічні результати. Разом з тим, відбувається переосмислення підходів до бюджетного процесу, в контексті яких видатки місцевих бюджетів спрямовуються на досягнення стратегічних результатів: розвиток підприємництва, модернізацію інфраструктури, підвищення енергоефективності, стимулювання інвестиційної активності, поліпшення якості життя населення.

Зміцнення ролі місцевого самоврядування також сприяє посиленню соціальної інтеграції. Громади дедалі активніше залучають жителів до прийняття рішень, впроваджуючи механізми партисипації, такі як: громадські слухання, консультації, бюджети участі. Це підвищує відповідальність органів влади,

сприяє прозорості бюджетних процесів та робить видатки більш адресними й відповідними до реальних потреб населення.

Отже, політичні трансформації, зокрема реформа децентралізації, не лише змінили формат взаємодії між центральною та місцевою владою, а й суттєво вплинули на механізми формування та реалізації видаткової частини місцевих бюджетів. Вони забезпечили громадам нові інструменти для розвитку, водночас зумовивши необхідність підвищення професійності управління та ефективності використання фінансових ресурсів. У результаті місцеві бюджети поступово перетворюються на стратегічний інструмент управління територіями, де важливе значення має не лише виконання поточних зобов'язань, а й формування довгострокових передумов розвитку.

Фундаментальну роль у модернізації бюджетного процесу відіграють інституційні трансформації, в контексті яких реформуються нормативні, організаційні та процедурні засади функціонування місцевих фінансів. Одним із основних напрямів інституційних змін є вдосконалення правового поля, яке визначає порядок формування та виконання місцевих бюджетів. Сучасне бюджетне законодавство поступово набуває більшої системності, узгодженості та деталізації, що дозволяє врегулювати значну кількість питань, пов'язаних із використанням бюджетних коштів.

Технологічні зміни та цифровізація бюджетного процесу стали одним із пріоритетних напрямів трансформації системи публічних фінансів в Україні, оскільки вони суттєво підвищують оперативність, достовірність та прозорість управління бюджетними ресурсами. Цифрові інструменти забезпечують модернізацію процедур планування, обліку, контролю та аналізу, що є необхідною умовою ефективної роботи органів місцевого самоврядування в умовах зростання обсягів повноважень та фінансової автономії громад. Упровадження електронних платформ і сучасних аналітичних рішень дозволяє суттєво покращити взаємодію між розпорядниками коштів, контролюючими органами та громадянами, що відповідає міжнародним стандартам публічного управління, рекомендованим Світовим банком та OECD [48].

Важливим напрямом цифрової трансформації є інтеграція електронних систем управління бюджетним процесом. Такі рішення дозволяють забезпечити прозорий та повний облік усіх видатків, здійснювати постійний моніторинг виконання бюджетних програм, формувати централізовані електронні реєстри фінансових операцій та забезпечувати публічність інформації про рух бюджетних коштів. В Україні запровадження систем «E-Data» та «Spending.gov.ua» стало важливим кроком до відкритості бюджетних даних.

Ці платформи дозволяють аналізувати фінансові операції органів влади на місцевому та державному рівнях, що суттєво знижує ризики корупції та сприяє утвердженню підзвітності [40]. Крім того, електронна система казначейського обслуговування забезпечує прискорення та стандартизацію операцій із бюджетними ресурсами, що позитивно впливає на ефективність реалізації бюджетних програм та зменшує ймовірність помилок або зловживань.

Окрему значимість має впровадження сучасних аналітичних технологій, які дозволяють оптимізувати бюджетний процес і зробити його більш прогнозованим та керованим. Використання математичних моделей, систем економетричного прогнозування та аналітичних платформ створює можливість формувати рекомендації щодо раціонального використання ресурсів, моделювати різні сценарії розвитку бюджетної сфери та оцінювати соціально-економічні наслідки управлінських рішень.

Цифровізація також сприяє автоматизації моніторингу ефективності бюджетних програм. Завдяки електронним системам оцінювання результатів можливо не лише контролювати виконання показників ефективності, а й аналізувати динаміку, що дає змогу коригувати бюджетні рішення у разі виявлення неефективності чи недостатньої результативності певних програм. Таким чином, цифрові та аналітичні інструменти сприяють формуванню циклу управління бюджетними програмами, в якому процеси планування, реалізація та контроль є взаємопов'язаними в частині єдиного інформаційного середовища.

Зазначимо, що технологічні зміни й цифровізація бюджетного процесу становлять інноваційний фундамент для підвищення ефективності використання

публічних фінансів. Вони забезпечують належний рівень прозорості, вдосконалюють механізми контролю, розширюють аналітичні можливості та сприяють формуванню якісно нової системи управління місцевими бюджетами. Впровадження цифрових платформ і аналітичних технологій є необхідною умовою для розвитку інституційної спроможності регіонів і відповідає глобальним тенденціям модернізації державного управління.

Отже, трансформаційні процеси багатоаспектно впливають на формування та здійснення видатків місцевих бюджетів. Вони формують нові умови для функціонування фінансової системи, змінюють пріоритети, механізми, обсяги й структуру видатків. У результаті громади стають активними суб'єктами фінансової діяльності, які повинні адаптуватися до змін, забезпечувати прозорість та ефективність використання коштів і водночас відповідати на зростаючі потреби населення та виклики зовнішнього середовища.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

2.1. Видатки соціального спрямування місцевих бюджетів: склад, структура та динаміка

Спрямованість на підвищення результативності бюджетних видатків шляхом оптимізації їх обсягів та структури, а також виокремлення пріоритетів фінансування, обумовлює важливість ефективного формування видаткової частини місцевих бюджетів, що відображає стратегічні орієнтири розвитку держави, регіону та громади.

У системі місцевих бюджетів України значне місце займає функціональна класифікація видатків, що систематизує основні функції та напрямки діяльності органів місцевої влади. Це зумовлює потребу у вирішенні питань ефективного перерозподілу дефіцитних бюджетних ресурсів на місцевому рівні між напрямками соціально-економічного розвитку й у забезпеченні відповідності видаткової структури стратегічним орієнтирам розвитку територій [17].

Місцеві бюджети виступають одним із ключових фінансових інструментів забезпечення соціального розвитку територій. Реформа бюджетної децентралізації, яка надала органам місцевого самоврядування ширший спектр повноважень, значно підвищила їхню спроможність у забезпеченні високого рівня життєвих стандартів населення, що відображається у стійкому розвитку усіх сфер життєдіяльності суспільства.

На місцевому рівні саме видатки місцевих бюджетів забезпечують значну частину фінансування соціально орієнтованих сфер, зокрема освіти, охорони здоров'я, культурного й фізичного розвитку, а також системи соціального захисту і соціального забезпечення.

Проведемо дослідження складу та структури видатків соціального спрямування місцевих бюджетів України за 2020–2024 роки.

Дані табл.2.1 свідчать про те, що впродовж 2020–2024 рр. структура та обсяги видатків соціального спрямування місцевих бюджетів України зазнали істотних змін, що були зумовлені як внутрішніми економічними процесами, так і зовнішніми викликами, зокрема пандемією COVID-19 та повномасштабною війною. Загалом за даний період простежується тенденція зростання соціальних видатків, однак внутрішня структура фінансування різних галузей демонструє неоднорідну динаміку (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Склад видатків соціального спрямування місцевих бюджетів
України у 2020-2024 рр.**

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Абсолютний приріст 2024/2020
Охорона здоров'я	50865,9	33105,2	31008,0	38161,2	37207,2	-13658,7
Духовний та фізичний розвиток	21884,4	27388,0	22584,7	26653,4	29330,5	7446,1
Освіта	199425,8	249077,4	232250,4	248186,7	283694,3	84268,5
Соціальний захист та соціальне забезпечення	23999,2	28067,7	29199,1	44879,5	57193,3	33194,1
<i>Видатки соціального спрямування місцевих бюджетів України</i>	296175,3	337638,3	315042,2	357880,8	407425,3	111250,0
<i>Частка видатків соціального спрямування у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, %</i>	61,9	59,3	65,1	55,3	60,6	-
Всього видатків місцевих бюджетів України	478108,0	569428,2	484295,2	646822,6	671798,1	193690,1

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Загальні видатки місцевих бюджетів у 2020 р. становили 478108,0 млн. грн., а в 2024 р. — 671798,1 млн. грн. Частка соціальних видатків у структурі загальних витрат впродовж досліджуваного періоду коливалася з 61,9% у 2020

р. до 55,3% у 2023 р., у 2024 р. досягла приблизно 60,6%, що свідчить про пріоритетність соціальної сфери у фінансовій політиці територіальних громад.

Загалом сукупні видатки соціального спрямування місцевих бюджетів збільшилися з 296175,3 млн. грн. у 2020 р. до 407425,3 млн. грн. у 2024 р., тобто на 111250 млн. грн. Таке зростання є значним, адже становить приріст майже 38%. Це свідчить про посилення ролі місцевих бюджетів у забезпеченні соціальної сфери та підтверджує тенденцію до розширення їх фінансової відповідальності.

Однак зростання соціальних видатків відбувалося нерівномірно: у 2022 р. спостерігалось зниження порівняно з 2021 р. (з 337638 млн. грн. до 315042,2 млн. грн.), що було спричинено воєнними діями, необхідністю перерозподілу коштів на безпекові та оборонні потреби, а також зменшенням доходів місцевих бюджетів унаслідок економічного шоку.

Домінуючою статтею видатків упродовж аналізованого періоду залишається освіта. Її фінансування збільшилося зі 199425,8 млн. грн. у 2020 р. до 283694,3 млн. грн. у 2024 р. Приріст становив 84268,5 млн. грн., що є найбільшим серед усіх соціальних напрямів. Зростання видатків на освіту відображає потребу у підтримці функціонування великої мережі закладів освіти, фінансуванні інклюзивного навчання, модернізації освітньої інфраструктури, а також поступовій цифровізації навчального процесу. Водночас високий рівень видатків свідчить про значні фінансові навантаження, пов'язані з виплатою заробітної плати педагогам та утриманням закладів у воєнних умовах.

Істотного скорочення зазнали видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я — з 50865,9 млн. грн. у 2020 р. до 37207,2 млн. грн. у 2024 р. Абсолютне зменшення становить 13658,7 млн. грн. Це свідчить про зміну механізмів фінансування галузі, коли більшість ресурсів надходить через НСЗУ, а не через місцеві бюджети. Разом з тим, у 2023 р. спостерігається короткочасне зростання видатків (до 38161,2 млн. грн.), що пов'язано з потребою дофінансування медичних закладів у період інтенсивних бойових дій,

збільшенням кількості поранених, а також потребою у зміцненні матеріально-технічної бази лікарень.

Особливо суттєве зростання демонструють видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. Якщо у 2020 р. вони становили 23999,2 млн. грн., то у 2024 р. — уже 57193,3 млн. грн. Абсолютний приріст — 33194,1 млн. грн., що означає збільшення фінансування більш, ніж удвічі. Таке розширення можна пояснити, зокрема кількома факторами, такими, як: збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб; зростанням навантаження на систему соціальних послуг; необхідністю додаткового соціального супроводу для вразливих категорій; підвищенням розміру окремих соціальних виплат.

Видатки на духовний та фізичний розвиток зросли із 21884,4 млн. грн. у 2020 р. до 29330,5 млн. грн. у 2024 р. Приріст — 7446,1 млн. грн. Ця категорія є відносно стабільною, оскільки фінансує культуру, спорт, молодіжні програми, бібліотеки, музеї та інші заклади, які продовжують функціонувати навіть у складних умовах, хоча часто з оптимізованими видатками. Помітне падіння в 2022 р. пов'язане з воєнним станом, проте вже у 2023–2024 рр. фінансування повертається до траєкторії зростання.

Аналіз динаміки частки видатків соціального спрямування місцевих бюджетів України у 2020–2024 рр. засвідчує суттєві зміни в їх структурі, що зумовлені як реформами у сфері публічних фінансів, так і глибокими суспільно-економічними трансформаціями воєнного періоду. У цей період фінансування соціальної сфери залишалось основним пріоритетом територіальних громад, проте розподіл ресурсів між окремими напрямками змінювався залежно від характеру викликів та потреб населення.

Найбільшу частку в структурі соціальних видатків стабільно займає освіта, питома вага якої упродовж аналізованого періоду коливалася в межах 38–48%. Зростання цього показника у 2022 р. до майже половини всіх соціальних видатків пояснюється необхідністю підтримки закладів освіти в умовах війни, забезпечення дистанційного навчання, відновлення пошкодженої інфраструктури та створення безпечних умов для здобуття освіти. Хоча у 2023 р.

спостерігається зниження частки, у 2024 р. фінансування знову зростає, що свідчить про повернення галузі до системного бюджетного пріоритету рис. 2.1.

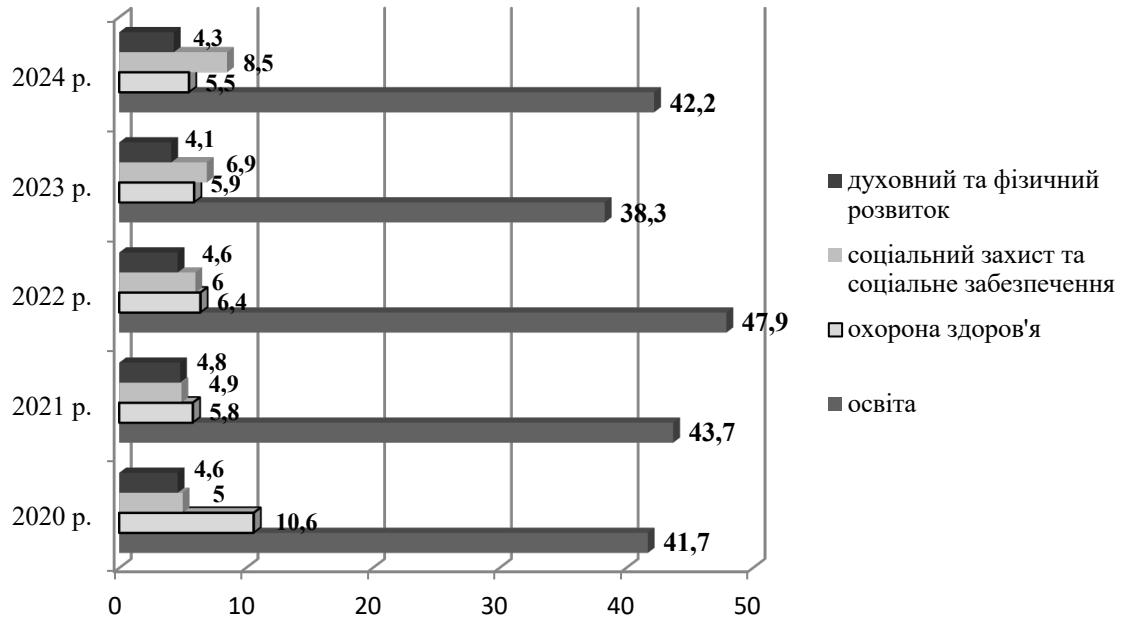

Рис. 2.1. Динаміка структури видатків соціального спрямування місцевих бюджетів України у 2020-2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

На відміну від освітньої сфери, видатки на охорону здоров'я демонструють чітку тенденцію до скорочення частки у загальній структурі — від 10,6% у 2020 р. до 5,5% у 2024 р.. Поступове зменшення пояснюється завершенням ключової фази медичної реформи та переходом більшої частини фінансування на рівень Національної служби здоров'я України. Місцеві бюджети поступово втрачають функцію основного джерела фінансування медичних послуг, зосереджуючись здебільшого на забезпеченні інфраструктурних потреб та покритті виключно тих витрат, які не передбачені державною програмою.

Набагато динамічніше змінюється частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення. Якщо у 2020 р. вони становили близько 5%, то вже у 2024 р. їхня частка зросла до 8,5%. Відповідно таке зростання є наслідком гуманітарної кризи, спричиненої війною, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, погіршення соціального становища частини населення та розширення повноважень територіальних громад у сфері надання соціальних

послуг. Соціальний захист стає одним із пріоритетних напрямів фінансування, що відображає реальні потреби та підвищене навантаження на місцеві громади.

Видатки на духовний і фізичний розвиток у 2020–2024 рр. залишаються відносно стабільними, хоча й демонструють певне зниження у період пікових воєнних загроз. Незважаючи на це, їхня частка не є нижчою рівня 4%, що підтверджує прагнення громад забезпечувати безперервність функціонування закладів культури, спорту та дозвілля. У 2024 р. частка фінансування зростає, що вказує на поступове повернення інтересу до гуманітарної сфери як важливого чинника моральної стійкості та інтеграції населення.

Для окреслення напрямків оптимізації видатків місцевих бюджетів загалом, проаналізуємо структуру видатків соціального спрямування в контексті впливу воєнного стану, соціальних викликів та відповідних змін у пріоритетах фінансування життєдіяльності територій.

Зазначимо, що попри трансформаційні перетворення, які відбувалися упродовж 2020-2024 рр., та зміни у загальній структурі видатків, освіта, як уже зазначалося, залишається найбільш фінансованою сферою (рис.2.2).

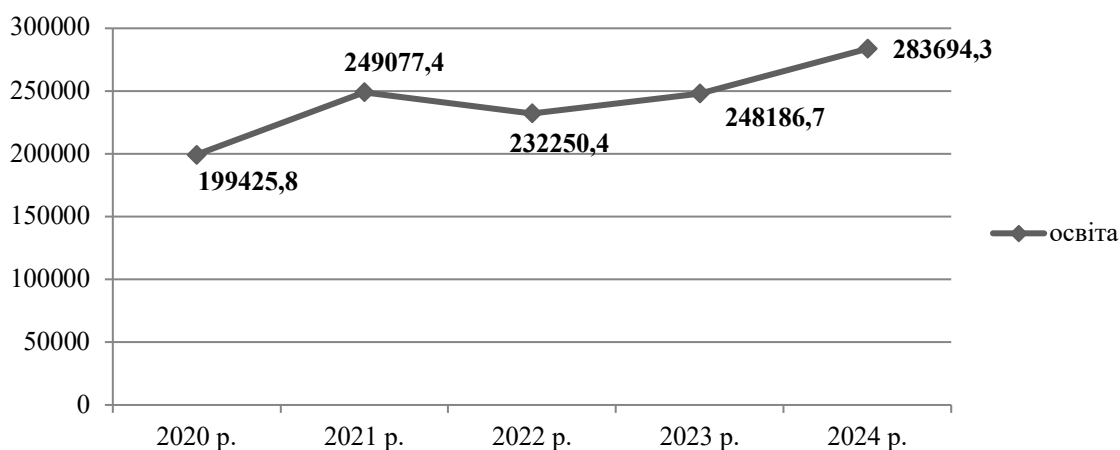

Рис. 2.2. Динаміка обсягів видатків місцевих бюджетів України на освіту за 2020-2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Відповідно на даний напрям спрямовано: у 2020 р. – 41,7% усієї сукупності видатків місцевих бюджетів, відповідно у 2021 р. – 43,7%, у 2022 р.- 47,9%, у 2023 р. – 38,3%, у 2024 р. – 42,2%.

Варто відмітити, що окремі напрями видатків на освіту у місцевих бюджетах України демонструють помітні зміни під впливом реформ і воєнних подій. Найбільшу частку традиційно займає загальна середня освіта, на яку припадає приблизно 59–62% усіх видатків, що обумовлено великою кількістю шкіл, високою часткою заробітної плати у видатках та потребою у модернізації матеріально-технічної бази. У 2022 р. частка досягає максимального значення (62,4%) через додаткове навантаження, пов'язане з воєнними умовами та необхідністю забезпечення безпеки освітнього процесу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Склад та структура видатків місцевих бюджетів України на освіту у
2020-2024 рр.**

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Дошкільна освіта	37559,9	48599,6	40708,5	45281,2	50666,1
<i>у % до загальної суми</i>	<i>18,8</i>	<i>19,5</i>	<i>17,5</i>	<i>18,3</i>	<i>17,9</i>
Загальна середня освіта	122075,1	149496,9	144823,8	149774,1	168526,4
<i>у % до загальної суми</i>	<i>61,2</i>	<i>60,0</i>	<i>62,4</i>	<i>60,3</i>	<i>59,4</i>
Професійна (професійно-технічна) освіта	11123,2	13720,4	15015,8	15783,0	16814,1
<i>у % до загальної суми</i>	<i>5,6</i>	<i>5,5</i>	<i>6,4</i>	<i>6,4</i>	<i>5,9</i>
Фахова передвища та вища освіта	8905,1	11048,4	10848,9	11246,1	12198,3
<i>у % до загальної суми</i>	<i>4,5</i>	<i>4,4</i>	<i>4,7</i>	<i>4,5</i>	<i>4,3</i>
Післядипломна освіта	727,7	903,4	888,1	976,5	1068,9
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	11008,1	13425,9	12575,4	13173,0	14792,9
<i>у % до загальної суми</i>	<i>5,5</i>	<i>5,4</i>	<i>5,4</i>	<i>5,3</i>	<i>5,2</i>
Інші заклади та заходи у сфері освіти	8026,7	11882,8	7389,9	11952,8	19627,6
<i>у % до загальної суми</i>	<i>4,0</i>	<i>4,8</i>	<i>3,2</i>	<i>4,8</i>	<i>6,9</i>
Всього видатків на освіту	199425,8	249077,4	232250,4	248186,7	283694,3

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Видатки на дошкільну освіту стабільно займають 17–19%, хоча після 2022 р. їх частка дещо знижується. Причиною цього є тимчасове закриття частини закладів та пріоритетне спрямування коштів на більш критичні освітні потреби.

Щодо видатків на професійну освіту, то їхня питома вага зростає до 6,4% у 2022–2023 рр., що свідчить про підвищення значущості підготовки кадрів. Проте у 2024 р. дещо зменшується до 5%. Частка коштів, спрямованих на фахову передвищу та вищу освіту, залишається відносно стабільною — 4,3-4,7%. Позашкільна освіта у структурі видатків становить близько 5–5,5%, демонструючи незначне поступове зниження через оптимізацію мережі та тимчасові обмеження діяльності. Найбільш мінлива категорія — інші освітні заходи та заклади, частка яких коливається в межах 3,2–6,9%, що відображає нестабільність фінансування супутніх освітніх проєктів, зокрема інфраструктурних, безпекових, цифрових та відновлювальних.

Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я у 2020–2024 рр. загалом зменшуються через перехід фінансування на НСЗУ, проте у 2023 р. вони тимчасово зростають внаслідок воєнних потреб. У 2024 р. фінансування стабілізується, що свідчить про адаптацію медичної системи до нових умов і збереження підтримуючої ролі місцевих бюджетів (рис.2.3).

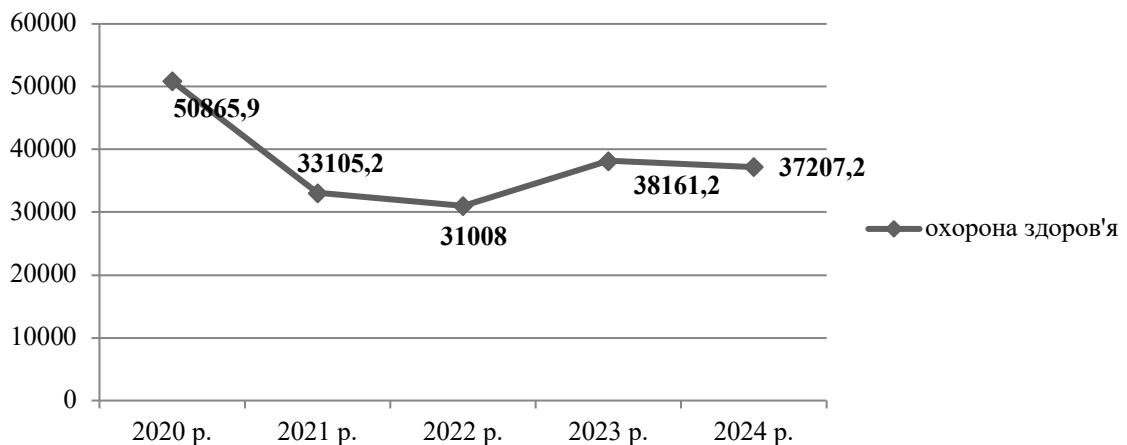

Рис. 2.3. Динаміка обсягів видатків місцевих бюджетів України на охорону здоров'я за 2020-2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

У 2020–2024 рр. у структурі видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я відмітимо помітні зміни, що відображає вплив медичної реформи, пандемії COVID-19 та воєнних подій. Розподіл коштів між основними напрямками змінювався впродовж аналізованого періоду нерівномірно. Частка видатків на поліклініки, амбулаторії та швидку допомогу зросла з 15,7% до

17,2%, що свідчить про зростання ролі первинної ланки у період підвищених навантажень. Видатки на лікарні після зменшення у 2021 р. (44,4%) знову зросли та досягли 53,3% у 2024 р., що було зумовлено потребою зміцнення стаціонарної бази в умовах війни. Натомість санітарно-профілактичні заходи скорочуються з 0,4% до 0,1%, оскільки після пандемії їхня пріоритетність суттєво зменшилася. Частка інших видатків коливається: від різкого підвищення у 2021 р. до 38,6% до зниження до 29,4% у 2024 р., що відображає ситуативні потреби та перерозподіл ресурсів на критичні напрями (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Склад та структура видатків місцевих бюджетів України на охорону здоров'я у 2020-2024 рр.

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога	7962,1	5416,7	5325,8	6489,9	6414,4
<i>у % до загальної суми</i>	<i>15,7</i>	<i>16,4</i>	<i>17,2</i>	<i>17,0</i>	<i>17,2</i>
Лікарні та санаторно-курортні заклади	30805,2	14716,3	14991,2	19680,0	19829,8
<i>у % до загальної суми</i>	<i>60,5</i>	<i>44,4</i>	<i>48,3</i>	<i>51,6</i>	<i>53,3</i>
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади	216,2	203,0	109,4	161,6	53,2
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,4</i>	<i>0,6</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>0,1</i>
Інша діяльність у сфері охорони здоров'я	11882,4	12769,2	10581,6	11829,7	10909,8
<i>у % до загальної суми</i>	<i>23,4</i>	<i>38,6</i>	<i>34,1</i>	<i>30,9</i>	<i>29,4</i>
Всього видатків на охорону здоров'я	50865,9	33105,2	31008,0	38161,2	37207,2

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Загалом структура видатків зміщується в бік підтримки лікарень і первинної медичної допомоги, тоді як другорядні статті фінансування скорочуються.

У 2020–2024 рр. видатки місцевих бюджетів на соціальний захист демонструють стійку та стрімку тенденцію до зростання. Якщо у 2020 р. вони становили 23999,2 млн. грн., то вже у 2024 р. їхній обсяг збільшився більш, ніж удвічі — до 57193,3 млн. грн. (рис. 2.4). Одночасно і зросла їхня частка - з 5% у 2020 р. до 8,5% у 2024 р.

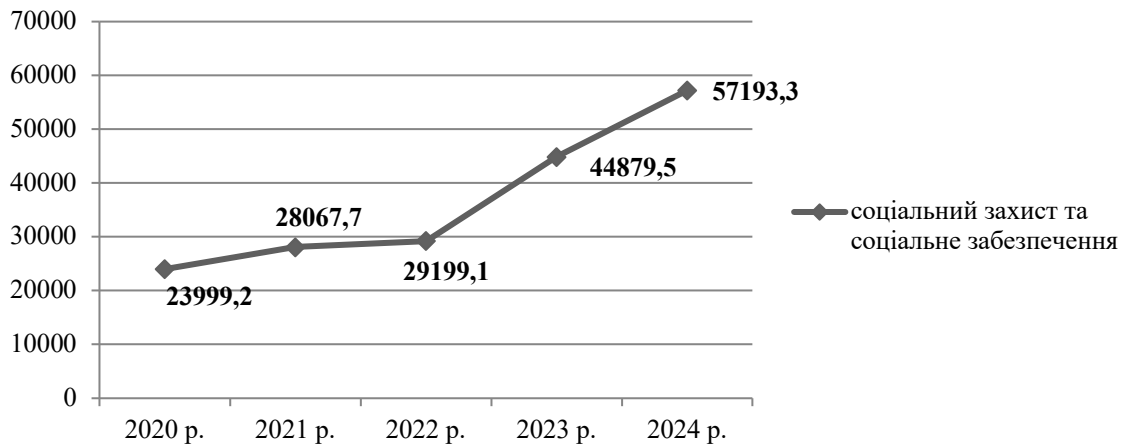

Рис. 2.4. Динаміка обсягів видатків місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення за 2020–2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Упродовж 2020–2024 рр. істотно трансформується структура видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, що зумовлено як зміною соціально-демографічної ситуації, так і впливом повномасштабної війни.

Найбільшу частку в структурі традиційно займає соціальний захист пенсіонерів, однак його питома вага помітно зменшується: з 41,9% у 2020 р. до 23,4% у 2024 р. Соціальний захист на випадок непрацездатності зберігає стабільну питому вагу — близько 6–7%, що свідчить про помірне, але послідовне зростання потреб у фінансуванні цієї категорії (табл. 2.4).

Видатки на захист сімей, дітей і молоді коливаються в межах 6–10%, демонструючи зниження частки в останні роки. Це пов'язано зі зміщенням пріоритетів місцевих бюджетів на більш ресурсомісткі напрями соціальної підтримки. Питома вага захисту безробітних залишається низькою — 0,2–0,8 %, хоча у 2023–2024 рр. вона дещо зростає через збільшення вимушено непрацюючих осіб у воєнний період.

Найбільш помітні зміни спостерігалися у категорії допомоги у вирішенні житлового питання: частка стрімко зростає з 3,3% у 2020 р. до 18,5% у 2024 р., що пояснюється значною потребою у забезпеченні житлом внутрішньо переміщених осіб та відновленні зруйнованих домогосподарств.

Видатки на захист інших категорій населення поступово знижують свою частку — з 11,6% до 7,9%, що може свідчити про перерозподіл ресурсів на більш

пріоритетні напрями, пов'язані з війною. Найдинамічнішим компонентом є інша діяльність у сфері соціального захисту, частка якої зростає з 25,2% у 2020 р. до 33,5% у 2024 р. Це відображає розширення спектра соціальних програм, зокрема підтримки ВПО, надання гуманітарної допомоги, соціальних сервісів громадам та розгортання нових видів соціальної підтримки.

Таблиця 2.4

Склад та структура видатків місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2020-2024 рр.

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	1490,3	1970,1	2115,6	2637,0	3321,1
<i>у % до загальної суми</i>	<i>6,2</i>	<i>7,0</i>	<i>7,2</i>	<i>5,9</i>	<i>5,8</i>
Соціальний захист пенсіонерів	10048,3	10786,6	11101,7	12424,7	13341,6
<i>у % до загальної суми</i>	<i>41,9</i>	<i>38,4</i>	<i>38,0</i>	<i>27,7</i>	<i>23,4</i>
Соціальний захист ветеранів війни та праці	634,8	654,1	553,2	917,5	2170,0
<i>у % до загальної суми</i>	<i>2,7</i>	<i>2,3</i>	<i>1,9</i>	<i>2,0</i>	<i>3,8</i>
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	2098,7	2766,7	2060,2	2960,6	3611,3
<i>у % до загальної суми</i>	<i>8,7</i>	<i>9,9</i>	<i>7,1</i>	<i>6,6</i>	<i>6,3</i>
Соціальний захист безробітних	92,9	82,8	68,4	260,9	483,6
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>	<i>0,2</i>	<i>0,6</i>	<i>0,8</i>
Допомога у вирішенні житлового питання	792,0	1152,6	108,6	6042,7	10600,6
<i>у % до загальної суми</i>	<i>3,3</i>	<i>4,1</i>	<i>0,4</i>	<i>13,5</i>	<i>18,5</i>
Соціальний захист інших категорій населення	2788,4	3440,3	3689,9	4917,8	4498,3
<i>у % до загальної суми</i>	<i>11,6</i>	<i>12,3</i>	<i>12,6</i>	<i>10,9</i>	<i>7,9</i>
Інша діяльність у сфері соціального захисту	6053,8	7214,5	9501,5	14718,3	19166,8
<i>у % до загальної суми</i>	<i>25,2</i>	<i>25,7</i>	<i>32,6</i>	<i>32,8</i>	<i>33,5</i>
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення	23999,2	28067,7	29199,1	44879,5	57193,3

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

У 2020–2024 рр. видатки місцевих бюджетів на духовний та фізичний розвиток демонструють загальну тенденцію до зростання, хоча динаміка спостерігалась нерівномірною. Початкове збільшення з 21884,4 млн. грн. у 2020 р. до 277388 млн. грн. у 2021 р. свідчить про активізацію фінансування закладів культури, спорту та молодіжних програм у докризовий період. У 2022 р. видатки

скорочуються до 22584,7 млн. грн., що є прямим наслідком повномасштабної війни, перерозподілу бюджетних ресурсів на критичні потреби та тимчасового припинення роботи частини культурних і спортивних закладів. Попри це, вже у 2023 р. відбувається відновлення фінансування — видатки збільшуються до 26653,4 млн. грн., а у 2024 р. сягають 29330,5 млн. грн., що є найвищим показником за весь період (рис. 2.5).

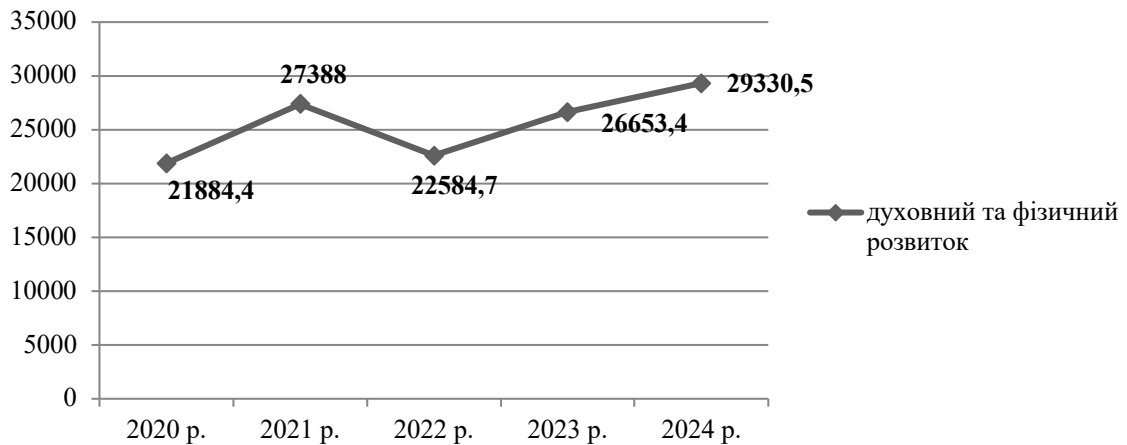

Рис. 2.5. Динаміка обсягів видатків місцевих бюджетів України на духовний та фізичний розвиток за 2020-2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Структура видатків на духовний та фізичний розвиток у 2020–2024 рр. загалом залишається відносно стабільною, однак окремі напрями демонструють помітні зміни. Упродовж усього періоду найбільшу частку займають культура та мистецтво (від 60,8% до 64,8% загальних витрат). Незважаючи на незначні коливання, ця галузь утримує домінуючу позицію, що пов'язано з великим обсягом мережі культурних закладів та необхідністю їх підтримки навіть у період трансформаційних перетворень.

Другим найбільшим напрямом є фізична культура і спорт, частка яких коливається між 32,7–36,9%. Хоча показники змінюються, загальна тенденція свідчить про поступове зростання ролі цього напрямку, особливо у 2023–2024 рр. Це пов'язано з підвищеною увагою до реабілітації населення, розвитку спортивної інфраструктури та підтримки молоді в умовах війни.

Найменшу частку займає фінансування засобів масової інформації, яке становить лише 2,3–2,5 %. Незначне зростання видатків у 2023–2024 роках відображає посилення потреби в інформаційному забезпеченні (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Склад видатків місцевих бюджетів України на духовний та фізичний розвиток у 2020-2024 рр.*

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Фізична культура і спорт	7242,9	10095,4	7389,3	9238,1	10477,7
<i>у % до загальної суми</i>	<i>33,2</i>	<i>36,9</i>	<i>32,7</i>	<i>34,7</i>	<i>35,7</i>
Культура та мистецтво	14105,8	16655,1	14640,7	16751,2	18128,3
<i>у % до загальної суми</i>	<i>64,4</i>	<i>60,8</i>	<i>64,8</i>	<i>62,8</i>	<i>61,8</i>
Медіа (засоби масової інформації)	535,7	637,5	554,7	664,1	724,5
<i>у % до загальної суми</i>	<i>2,4</i>	<i>2,3</i>	<i>2,5</i>	<i>2,5</i>	<i>2,5</i>
Видатки на духовний та фізичний розвиток	21884,4	27388,0	22584,7	26653,4	29330,5

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Таким чином, забезпечення ефективного соціального розвитку територій неможливе без формування достатньої фінансової бази, здатної покривати потреби населення в основних соціальних послугах. Дослідження динаміки та структури соціально орієнтованих видатків місцевих бюджетів показало, що вони стабільно зростають і становлять основу фінансової діяльності громад. Проте навіть за умов збільшення фінансування виникає необхідність оптимізації видатків, оскільки чинна система їх розподілу не повною мірою відповідає поставленим завданням щодо забезпечення населення суспільними благами.

2.2. Сучасні тенденції видатків місцевих бюджетів у забезпеченні економічного розвитку територій

У сучасних умовах трансформаційних перетворень важливим є не лише орієнтація місцевих бюджетів на соціальні потреби, а й посилення їхньої здатності стимулювати економічний розвиток територій. Результативність бюджетної політики на місцевому рівні значною мірою визначається не лише обсягами доступних фінансових ресурсів, а й їх структурою, що задає пріоритети та напрями їх цільового використання.

Економічний розвиток території охоплює реалізацію управлінських рішень, програм та проєктів, які сприяють покращенню економічного середовища та створюють умови для сталого зростання добробуту населення. Він базується на здатності органів місцевого самоврядування максимально ефективно використовувати ресурсний потенціал завдяки його оптимізації.

Оскільки пріоритети, цілі та завдання діяльності визначаються органами місцевого самоврядування самостійно, рівень економічного розвитку території значною мірою залежить від раціональності та оптимального розподілу бюджетних видатків, спрямованих на їх реалізацію.

Враховуючи вимоги бюджетної класифікації, до видатків місцевих бюджетів, що спрямовані на економічний розвиток територій, відносять перелік таких напрямів:

- «видатки на житлово-комунальне господарство;
- видатки на економічну діяльність (загальна економічна, торговельна та трудова діяльність, сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство, паливно-енергетичний комплекс, інша промисловість та будівництво, транспорт, зв'язок, телекомунікації та інформатика, інші галузі економіки та інша економічна діяльність)» [4].

У загальній структурі видатків місцевих бюджетів України видатки, спрямовані на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство, формують доволі незначну частку. Це підтверджує, що ресурси, спрямовані на

розвиток економічного потенціалу та інфраструктури територій, залишаються недостатніми для забезпечення їх сталого економічного зростання.

Розвиток децентралізаційних процесів забезпечує органи місцевого самоврядування ширшим спектром фінансових і управлінських повноважень, необхідних для формування достатнього дохідного потенціалу та реалізації комплексних програм економічного розвитку територій. У результаті очікується збільшення обсягів видатків, спрямованих на підтримку економічної активності та інфраструктурного оновлення.

Результати дослідження динаміки складових видатків місцевих бюджетів, пов'язаних із економічним розвитком територій, свідчать про відсутність стабільних тенденцій та наявність значних коливань у їхніх обсягах у 2020–2024 рр. (табл. 2.6).

Упродовж аналізованого періоду видатки місцевих бюджетів України на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство демонструють значні коливання, що свідчить про нестійкість бюджетної політики у сфері підтримки економічного розвитку територій. Загальна сума видатків на економічну діяльність у 2020 р. становила 93925,6 млн. грн., після чого у 2021 р. вона зросла до 112360,3 млн. грн., що свідчить про розширення фінансування інфраструктурних та господарських проєктів. Водночас уже у 2022 р. обсяг видатків різко скорочується до 61065,8 млн. грн., що є наслідком повномасштабної війни та перерозподілу ресурсів на критичні соціальні й оборонні потреби.

У 2023 р. фінансування знову зростає — до 112983,6 млн. грн., але в 2024 р. знижується до 96725,6 млн. грн., хоча залишається вищим за рівень 2020 р. Абсолютний приріст за п'ять років становить лише 2800 млн. грн, що вказує на відсутність стабільної та поступальної тенденції. Така динаміка підтверджує чутливість економічних видатків до зовнішніх кризових чинників.

Структурний аналіз показує значні зміни за окремими напрямками. Видатки на транспорт, які традиційно формують основний масив економічної діяльності, у 2021 р. досягають 58825,8 млн. грн., але у 2022 р. скорочуються майже вдвічі

— до 29810,8 млн. грн., а згодом частково відновлюються у 2023 р. (65666,7 млн. грн.) та знову зменшуються у 2024 р. (41692,6 млн. грн.). Це свідчить про нестабільність фінансування транспортної інфраструктури, яке залежить від воєнної безпеки та пріоритетів державної політики (табл. 2.6)

Таблиця 2.6

Видатки місцевих бюджетів України у забезпеченні економічного розвитку у 2020-2024 рр.

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Абсолютн. приріст 2024/2020
Економічна діяльність	93925,6	112360,3	61065,8	112983,6	96725,6	2800,0
Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність	41,4	148,9	36,1	211,2	299,1	257,7
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	356,0	446,7	156,4	591,9	426,9	70,9
Паливно-енергетичний комплекс	9,1	9,9	0,9	2,9	2,7	-6,4
Інша промисловість та будівництво	23046,8	22628,8	2920,7	11786,6	14086,1	-8960,7
Транспорт	48695,4	58825,8	29810,8	65666,7	41692,6	-7002,8
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	1048,6	1958,6	737,3	2160,1	3039,3	1990,7
Інші галузі економіки	891,0	567,4	323,6	1087,4	1375,2	484,2
Інша економічна діяльність	19837,3	27774,2	27080,0	31476,8	35803,7	15966,4
Житлово-комунальне господарство	32125,9	56730,5	40631,4	62028,4	58638,4	26512,5
Разом видатків місцевих бюджетів України	478108,0	569428,2	484295,2	646822,6	671798,1	193690,1

Примітка. Складено на основі даних Міністерство фінансів України.

Видатки на іншу промисловість і будівництво також демонструють помітне зниження: з 23046,8 млн. грн. у 2020 р. до 2920,7 млн. грн. у 2022 р., із подальшим частковим відновленням до 2920,7 млн. грн. грн у 2024 р.

Абсолютний приріст — негативний (–27774,2 млн. грн.), що вказує на суттєве зниження масштабів капітальних інвестицій на місцевому рівні.

Натомість стабільне зростання спостерігалось у сфері зв'язку, телекомунікацій та інформатики: з 1048,6 млн. грн. у 2020 р. до 3,04 млрд грн у 2024 р. Це свідчить про посилення цифровізації громад та актуальність інвестицій у сучасну інфраструктуру.

Видатки на іншу економічну діяльність демонструють одну з найстійкіших позитивних тенденцій — зростання з 19837,3 млн. грн. до 3039,3 млн. грн., що може бути пов'язано з розширенням програм підтримки підприємництва, енергоефективності та місцевих інвестиційних проєктів.

Житлово-комунальне господарство має стабільно високі темпи зростання — з 32125,9 млн. грн. у 2020 р. до 58638,4 млн. грн. у 2024 р. (+26512,5 млн. грн.). Це вказує на значну увагу громад до утримання та модернізації комунальної інфраструктури, особливо з огляду на руйнування житлового фонду внаслідок війни.

Структура видатків місцевих бюджетів України на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство у 2020–2024 рр. характеризується нестабільністю та помітними річними коливаннями. Частка видатків на економічну діяльність у 2020–2021 рр. залишалася майже незмінною (19,6–19,7%), що свідчить про відносну стабільність фінансування цього напрямку до початку повномасштабної війни. У 2022 р. їх частка зменшується до 12,6%, відображаючи пріоритетне спрямування бюджетних ресурсів на соціальні, оборонні та гуманітарні потреби. У подальшому фінансування частково відновлюється в 2023 р. (17,5%), проте у 2024 р. знову знижується до 14,4%, що вказує на збереження обмежених можливостей для підтримки економічного розвитку територій.

Структура видатків на житлово-комунальне господарство демонструє подібні тенденції. Частка витрат зростає з 6,7% у 2020 році до найвищого рівня 9,9% у 2021 р., що може свідчити про активізацію програм модернізації комунальної інфраструктури до початку воєнних подій. У 2022 р. вона

знижується до 8,4%, що відображає перерозподіл бюджетних ресурсів у період трансформаційних перетворень. Подальше відновлення у 2023 р. (9,6%) свідчить про поступове повернення уваги до комунальної сфери, але у 2024 р. частка знову зменшується до 8,7%, що вказує на нестійкість її фінансового забезпечення (рис. 2.6).

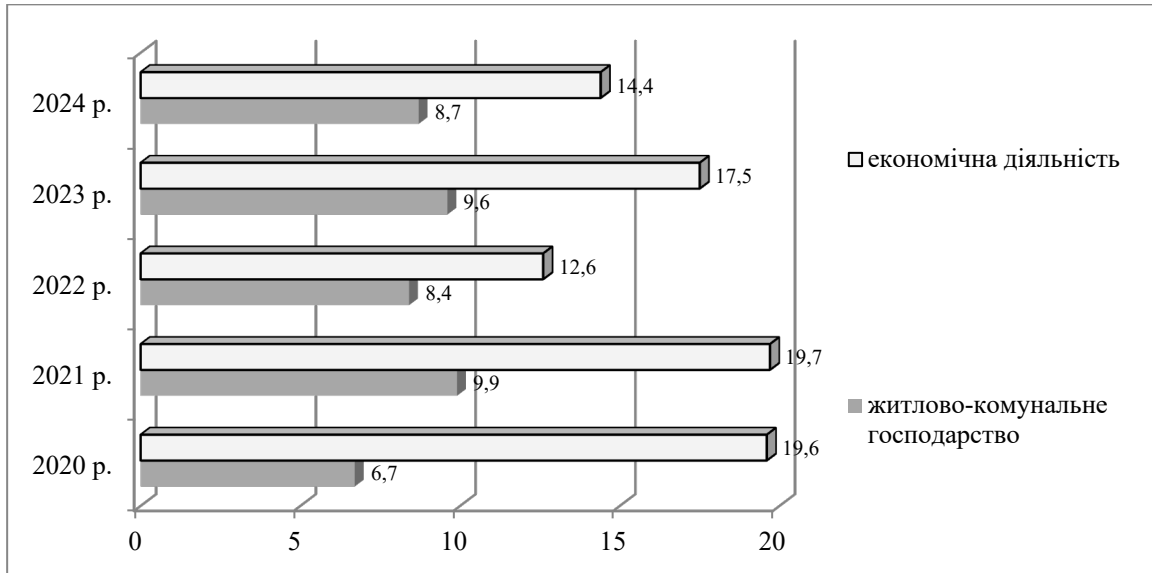

Рис. 2.6. Динаміка структури витраток місцевих бюджетів України в частині забезпечення економічного розвитку територій

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України

У цілому структура витраток підтверджує, що як економічна діяльність, так і житлово-комунальне господарство не є пріоритетними напрямками витрачання коштів місцевих бюджетів у період 2020–2024 рр. Коливання їхніх часток свідчать про високу залежність цих сфер від зовнішніх викликів та обмеженість фінансового потенціалу громад, що обмежує можливості повноцінного економічного розвитку територій.

Упродовж 2020–2024 рр. видатки місцевих бюджетів на економічну діяльність демонструють нестабільність і суттєву залежність від зовнішніх чинників. Так, у 2020–2021 рр. спостерігалось зростання — з 93925,6 млн. грн. до 112360,3 млн. грн., що відображало активізацію інфраструктурних та господарських проєктів до початку повномасштабної війни. У 2022 р. обсяг витраток скоротився майже вдвічі — до 61065,8 млн. грн., що є результатом перерозподілу ресурсів на соціально-гуманітарні та оборонні потреби. Надалі у

2023 р. фінансування було відновлено до 112983,6 млн. грн., але у 2024 р. знову зменшилось до 96725,6 млн. грн, підтверджуючи нестійкий характер видаткової політики (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Склад та структура видатків місцевих бюджетів України на економічну діяльність у 2020-2024 рр.

(млн. грн.)

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Видатки на економічну діяльність	93925,6	112360,3	61065,8	112983,6	96725,6
Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність	41,4	148,9	36,1	211,2	299,1
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,04</i>	<i>0,13</i>	<i>0,1</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	356,0	446,7	156,4	591,9	426,9
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,4</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>	<i>0,5</i>	<i>0,4</i>
Паливно-енергетичний комплекс	9,1	9,9	0,9	2,9	2,7
<i>у % до загальної суми</i>	<i>0,01</i>	<i>0,01</i>	<i>0,001</i>	<i>0,003</i>	<i>0,003</i>
Інша промисловість та будівництво	23046,8	22628,8	2920,7	11786,6	14086,1
<i>у % до загальної суми</i>	<i>24,5</i>	<i>20,1</i>	<i>4,8</i>	<i>10,4</i>	<i>14,6</i>
Транспорт	48695,4	58825,8	29810,8	65666,7	41692,6
<i>у % до загальної суми</i>	<i>51,8</i>	<i>52,4</i>	<i>48,8</i>	<i>58,1</i>	<i>43,1</i>
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	1048,6	1958,6	737,3	2160,1	3039,3
<i>у % до загальної суми</i>	<i>1,1</i>	<i>1,7</i>	<i>1,2</i>	<i>1,9</i>	<i>3,1</i>
Інші галузі економіки	891,0	567,4	323,6	1087,4	1375,2
<i>у % до загальної суми</i>	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>1,0</i>	<i>1,4</i>
Інша економічна діяльність	19837,3	27774,2	27080,0	31476,8	35803,7
<i>у % до загальної суми</i>	<i>21,1</i>	<i>24,7</i>	<i>44,3</i>	<i>27,9</i>	<i>37,0</i>

Примітка. Складено на основі даних Міністерство фінансів України.

Структура видатків свідчить про чітку домінанту транспортної сфери. Частка видатків на транспорт у 2020–2024 рр. коливається від 43,1% до 58,1%, досягаючи максимуму у 2023 р. Це вказує на пріоритетність фінансування дорожньої інфраструктури та транспортних мереж, що є надзвичайно важливими для забезпечення мобільності, логістики та економічної активності громад. Водночас у 2024 р. їх частка помітно знижується, що може бути наслідком змін фінансових можливостей громад і необхідності покриття інших потреб.

Різка волатильність характерна для категорії «інша промисловість та будівництво». Якщо у 2020–2021 рр. на неї припадало 20–24,5%, то у 2022 р. частка зменшилась до 4,8%, що фактично означає згортання локальних інвестиційних та будівельних проєктів. Часткове відновлення у 2023–2024 рр. (до 10,4–14,6 %) свідчить про поступове повернення уваги до відновлення інфраструктури, але не до рівня, який був до війни.

Незважаючи на незначну частку, інвестиції у зв'язок, телекомунікації та інформатику демонструють стійке зростання — з 1,1% у 2020 р. до 3,1% у 2024 р. Це підтверджує посилення ролі цифрової інфраструктури, що стає необхідною умовою для конкурентоспроможності громад, розвитку адміністративних сервісів та підтримки бізнес-середовища.

Сегменти загальної економічної діяльності, сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу та інших галузей економіки продовжують займати мізерні частки — здебільшого менше 1%. Найбільші коливання припадають на паливно-енергетичний комплекс, де частка зменшується майже до нуля у 2022–2024 рр., що свідчить про мінімізацію місцевих інвестицій у цей сегмент.

Інша економічна діяльність має одну з найбільш стійких позитивних тенденцій. Обсяг таких видатків зріс з 19837,3 млн. грн. у 2020 р. до 35803,7 млн. грн. у 2024 р. Зміст цієї статті зазвичай охоплює підтримку підприємництва, інноваційні програми, енергоефективність та інші місцеві ініціативи, що відіграють дедалі важливішу роль для територій в умовах воєнної та післявоєнної відбудови.

Загалом видатки, спрямовані на економічний розвиток територій, залишаються надзвичайно вразливими до зовнішніх криз, а їхня структура — нерівномірною, що обмежує потенціал місцевого економічного зростання.

Видатки місцевих бюджетів на житлово-комунальне господарство у 2020–2024 рр. демонструють загальну тенденцію до збільшення, хоча темпи цього зростання є нерівномірними. У 2020 р. на ЖКГ було спрямовано 32125,9 млн. грн, а у 2024 р. — вже 58638,4 млн. грн., що означає приріст на 26512,5 млн. грн.

Така динаміка свідчить про поступове посилення уваги громад до оновлення та утримання комунальної інфраструктури (рис. 2.7).

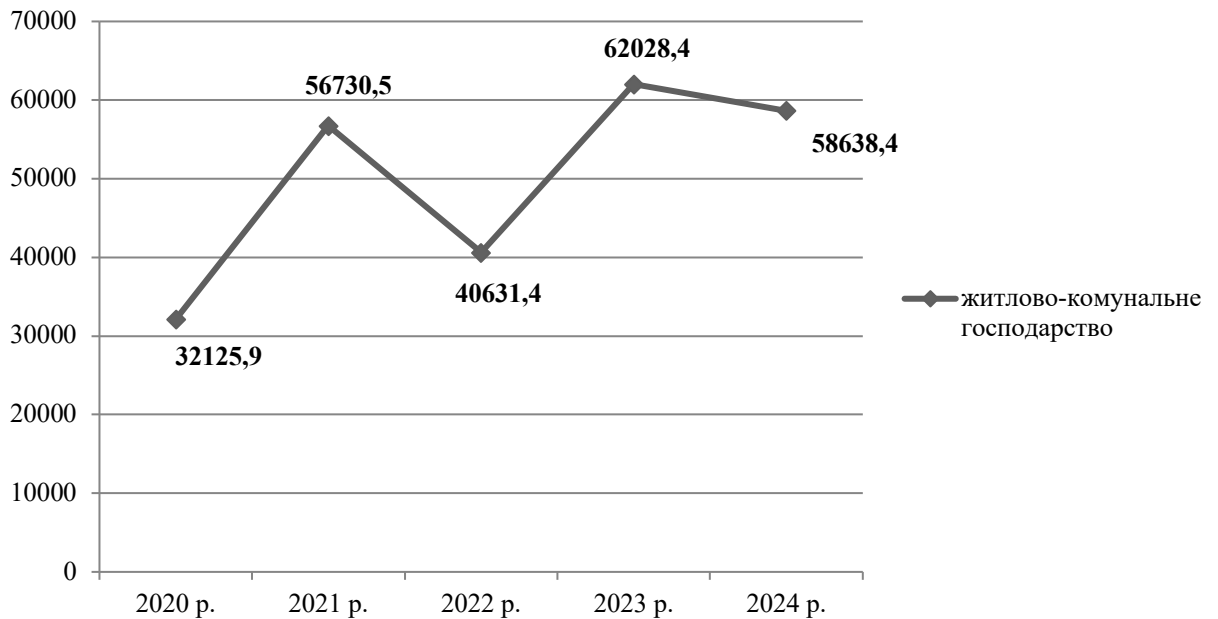

Рис. 2.7. Динаміка витраток місцевих бюджетів України на житлово-комунальне господарство впродовж 2020-2024 рр.

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України

Найбільш помітне збільшення спостерігалось у 2021 р., коли витатки зросли до 56730,5 млн. грн., що було пов'язано з активною реалізацією інфраструктурних програм та модернізацією житлово-комунального сектору. У 2022 р. фінансування дещо зменшилося — до 40631,4 млн. грн., що можна пояснити перерозподілом бюджетних ресурсів у зв'язку з воєнними діями та необхідністю покриття першочергових гуманітарних потреб.

У 2023 р. відбулося відновлення фінансування, і у 2024 р. витатки становили 58638,4 млн. грн., що є найвищим показником за весь досліджуваний період. Це зростання свідчить про потребу громад відновлювати житловий фонд, ремонтувати інженерні мережі, підвищувати енергоефективність та забезпечувати базові комунальні послуги в умовах війни.

Загалом динаміка витраток на ЖКГ вказує на посилення його ролі у структурі місцевих бюджетів та зростання значення комунальної інфраструктури для належного функціонування територій і забезпечення їх життєдіяльності.

Узагальнюючи результати дослідження видатків, що забезпечують економічний розвиток територій, можна зробити висновок про важливість стимулювання економічної активності населення та формування сприятливих умов для його залучення до місцевих економічних процесів. Зростання економічної участі громадян підвищує дохідність місцевих бюджетів і дозволяє повніше реалізовувати соціальні програми, що є необхідною умовою для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку території.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України супроводжується масштабними трансформаціями, що охоплюють політичні, адміністративні, фінансові та інституційні сфери. Однією із складових цих змін є реформа бюджетної децентралізації, яка суттєво розширила повноваження та відповідальність органів місцевого самоврядування. За таких умов особливого значення набуває питання ефективності використання бюджетних ресурсів, адже саме місцеві бюджети виступають основою забезпечення життєдіяльності територій, надання суспільних послуг та підтримки економічного розвитку громад. Обмеженість фінансових ресурсів, непередбачуваність зовнішніх загроз, наслідки воєнної агресії та зростання суспільних потреб формують нові виклики для органів місцевої влади.

У цих умовах оптимізація видатків місцевих бюджетів стає не просто важливим напрямом бюджетної політики, а необхідною передумовою підвищення фінансової стійкості територіальних громад, зміцнення їх економічного потенціалу та забезпечення належного рівня соціальних стандартів. Розуміння шляхів та механізмів оптимізації видатків дозволяє сформувати дієву модель управління місцевими фінансами, орієнтовану на результативність, прозорість та раціональне використання обмежених ресурсів. Саме тому дослідження можливостей та інструментів оптимізації видатків місцевих бюджетів в умовах трансформаційних перетворень є актуальним, практично значущим і необхідним для формування ефективної системи місцевого управління.

Так, варто наголосити, із впровадженням та розвитком децентралізаційної реформи в Україні відбувається перерозподіл повноважень між державним і місцевим рівнями управління, а пріоритетним завданням цього процесу постає зміцнення фінансових можливостей органів місцевого самоврядування в умовах бюджетної реформи. Оскільки саме органи місцевої влади відповідають за

забезпечення сприятливих умов для розвитку господарської, соціальної та культурної діяльності, а також за підвищення рівня добробуту територіальних громад, їхня ефективність значною мірою залежить від наявності стійкої фінансової бази та відповідного рівня професійного управління цією базою. Лише за таких умов діяльність громад може бути повноцінною та орієнтованою на довгостроковий розвиток.

Тому впровадження бюджетної децентралізації забезпечує впорядкування системи публічної влади шляхом чіткого визначення переліку власних і делегованих повноважень між центральним і місцевим рівнями. Це сприяє більш відповідальному виконанню державними органами їхніх функцій, оскільки вони отримують достатню фінансову базу для реалізації своїх завдань. Відповідно зміцнення фінансової автономії органів місцевого самоврядування та розширення їх компетенцій підвищує їхню спроможність самостійно визначати пріоритети розвитку та забезпечувати надання якісних публічних послуг. В результаті це формує ефективну модель бюджетного управління, яка відповідає сучасним потребам територій і сприяє сталому розвитку громад [7].

Сучасний механізм акумулювання коштів у місцевих бюджетах орієнтований на покриття наявних видатків, що обумовлює необхідність розширення змісту бюджетної децентралізації. Ефективна децентралізація має передбачати не лише збільшення дохідних можливостей місцевих бюджетів, а й надання громадам інструментів впливу на економічну активність та зміцнення їх фінансової самостійності. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню якості управлінських рішень місцевої влади, заохочує до нарощування власних фінансових ресурсів і забезпечує врахування потреб та інтересів жителів територіальних громад.

У сучасних фінансово-економічних умовах, що характеризуються дефіцитом бюджетних коштів, особливої важливості набуває посилення процесів бюджетної децентралізації. У зв'язку з цим, подальший розвиток такої реформи має здійснюватися за такими основними напрямками:

- Закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень щодо встановлення ставок податкових та неподаткових надходжень на місцевому рівні сприятиме формуванню ефективної фіскальної політики, адаптованої до потреб конкретної території. У таких умовах бізнес буде більш зацікавлений у своєчасній сплаті податків, розуміючи, що від цього залежить фінансування та якість суспільних послуг, які вони отримуватимуть у майбутньому.

- Раціональний розподіл бюджетних повноважень передбачає їх концентрацію на рівні влади, який найбільш наближений до населення та здатний постійно оцінювати якість та доступність публічних послуг. Такий підхід підсилює підзвітність влади та підвищує ефективність використання бюджетних ресурсів.

- Розширення повноважень місцевих органів влади шляхом надання їм доступу до національного фінансового ринку створює додаткові можливості для фінансування розвитку територій. Залучення таких ресурсів має супроводжуватися чітко регламентованими процедурами контролю з боку держави, щоб запобігти нецільовому чи неефективному використанню коштів. Одночасно важливо забезпечити дотримання податкової справедливості, згідно з якою кожний суб'єкт повинен сплачувати податки відповідно до власних доходів.

– Оптимізація місцевого оподаткування передбачає скорочення адміністративних витрат на його забезпечення до мінімально можливого рівня та поширення обов'язку сплати місцевих податків на всіх користувачів суспільних благ на території громади. Такий підхід сприяє справедливому розподілу фіскального навантаження та підвищує ефективність фінансового забезпечення місцевого розвитку.

– Удосконалення механізмів бюджетної децентралізації має супроводжуватися активізацією територіальних громад у визначенні пріоритетів фінансування, а також у здійсненні контролю за виконанням видатків. Такий підхід дозволяє не лише орієнтувати бюджетну політику на реальні потреби населення, але й забезпечує прозорість і підзвітність місцевої влади.

- Удосконалення системи моніторингу та оцінювання якості послуг, що фінансуються на місцевому рівні, є необхідним для підвищення результативності бюджетних видатків і досягнення більшої прозорості у використанні публічних фінансів [11].

Очікуваним результатом бюджетної децентралізації є створення моделі місцевих бюджетів, заснованої на конституційних принципах і наближеній до федеративної системи, де, з одного боку, забезпечується розвиток економічних суб'єктів — платників податків, а, з іншого, — ефективне управління бюджетними коштами органами місцевої влади, що представляють інтереси громади та самостійно визначають напрями використання суспільних благ.

З огляду на вищевикладене, задля адаптації місцевих бюджетів до вимог бюджетної децентралізації необхідним є дотримання низки стратегічних положень, а саме:

- Подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері міжбюджетних відносин має на меті встановлення прозорої системи розподілу повноважень між державною владою та органами місцевого самоврядування, що сприятиме підвищенню ефективності управління бюджетними ресурсами.

- Розмежування функцій і повноважень щодо забезпечення населення суспільними благами та послугами послужило основою для перерозподілу об'єктів комунальної власності між відповідними рівнями влади, а також для вдосконалення системи управління цими об'єктами з метою підвищення їх ефективності.

- Реформування місцевих бюджетів має відбуватися на основі комплексного підходу, який поєднує спрямованість на соціально-економічний розвиток територій із удосконаленням міжбюджетного регулювання. Децентралізація управління бюджетними потоками в цьому процесі посідає ключове місце, оскільки сприяє підвищенню економічної активності регіонів, зміцненню соціального забезпечення населення та формує у місцевих органів влади стимули до розширення власної дохідної бази.

- Встановлення максимально прозорих механізмів використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування, що забезпечить підвищення довіри населення та ефективність бюджетного управління [36].

Таким чином, оптимізація повноважень між державним і місцевим рівнями та належний перерозподіл фінансових потоків між бюджетами формують умови для більш відповідального підходу органів місцевого самоврядування до управління бюджетними коштами, що сприяє сталому соціально-економічному розвитку громад і підвищенню рівня життя їх мешканців.

Активізація бюджетної реформи обумовлює не лише підвищення ролі місцевих бюджетів у фінансовій системі держави, але й змінює характер, інструменти та механізми їх впливу на рівень соціально-економічного розвитку окремих територій.

У процесі сучасного розвитку держави та її регіонів місцеві бюджети набувають особливої стабілізаційної ролі, забезпечуючи належні умови для проведення економічних реформ і сприяючи їхньому практичному втіленню на місцях.

З поглибленням бюджетної децентралізації місцеві бюджети відіграють дедалі важливішу роль у реалізації регіональної політики, стаючи основою для вирішення основних соціально-економічних завдань. До таких належать структурна перебудова економіки, усунення диспропорцій розвитку між регіонами, удосконалення територіального поділу праці, стимулювання місцевого економічного розвитку, підтримка житлового будівництва, благоустрій територій і виконання природоохоронних програм [5].

Місцеві бюджети акумулюють фінансові надходження території та спрямовують їх на виконання передбачених законодавством видатків, включаючи надання громадянам соціальних послуг і публічних благ.

Будучи основною фінансовою ланкою на місцевому рівні, місцеві бюджети концентрують основні бюджетні потоки й забезпечують їх цільове спрямування відповідно до законодавчо визначених зобов'язань. Це охоплює фінансування

заходів у соціальній сфері, передусім тих, що пов'язані з наданням населенню необхідних благ і послуг.

Характер використання бюджетних коштів на практиці висвітлює зміст і спрямованість діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування. Саме через видатки місцевих бюджетів забезпечується виконання завдань, що належать до компетенції громад, надаються локальні послуги та створюються умови для розвитку територіальних одиниць. Водночас структура, склад і динаміка таких видатків слугують показниками пріоритетів соціально-економічного розвитку на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях.

Результати проведеного аналізу підтверджують, що найбільша частина видатків місцевих бюджетів спрямовується на соціально-культурну сферу, яка охоплює освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і забезпечення, а також галузі духовного та фізичного розвитку. Зростання їхньої частки у в загальній структурі видатків варто вважати дещо негативним аспектом, оскільки більшість коштів спрямовується на покриття поточних витрат, що обмежує можливості фінансування інвестиційних та інноваційних проєктів на місцевому рівні. Як свідчать результати аналізу, фінансування соціальної сфери зростає більш динамічно, ніж загальний обсяг видатків місцевих бюджетів, що свідчить про зміщення пріоритетів в сторону соціальних потреб населення.

Варто наголосити на тому, що навіть за умови значного фінансування об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури місцеві бюджети не можуть повною мірою забезпечити належний стан та розвиток. Значні міжбюджетні надходження, що отримують громади з державного бюджету, лише частково компенсують їхні фінансові потреби. Особливо гостро відчувається нестача коштів у сфері житлово-комунального господарства, що формує потребу в додаткових ресурсах для оновлення й підтримки житлового фонду, дорожньої мережі та каналізаційно-очисних систем [31].

Наявні обмеження фінансової самостійності місцевих бюджетів значною мірою пояснюються тим, що основні обсяги їхніх ресурсів спрямовуються на

забезпечення делегованих повноважень — таких як: надання соціальних гарантій, фінансування освіти, медицини та інших сфер, покладених на місцевий рівень законодавством. Оскільки виконання цих функцій є обов'язковим, місцеві бюджети змушені розподіляти кошти насамперед на такі статті, що зменшує їхню спроможність фінансувати власні програми розвитку та впроваджувати інвестиційні проєкти.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що в останні роки місцеві бюджети формуються й виконуються в умовах обмеженості фінансових ресурсів, що стримує їхню спроможність ефективно виконувати покладені на них функції. Це об'єктивно потребує визначення й упровадження таких основних заходів:

- подальше розширення децентралізаційних процесів та передання повноважень щодо управління фінансовими потоками на рівень місцевого самоврядування, що супроводжується скороченням обсягу фінансових ресурсів, централізованих у державному бюджеті;

- формування чітких довгострокових орієнтирів і планів розвитку територій, що домінують над тимчасовими та оперативними цілями;

- спрямування коштів бюджету відповідно до основних потреб і стратегічних напрямів розвитку територій;

- забезпечення дотримання фінансової дисципліни при формуванні й витрачанні коштів місцевих бюджетів;

- гарантування відкритості та публічності бюджетного процесу, а також належного інформування громадськості про надходження та використання бюджетних ресурсів [48].

Відсутність належної децентралізації економічних повноважень обмежує можливості регіону щодо ефективної координації власних пріоритетів із загальнодержавними інтересами. Це створює передумови для розроблення нового концептуального бачення ролі місцевих бюджетних видатків у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій та визначення стратегічних напрямів їх реформування.

Дефіцит фінансових ресурсів, що не забезпечує належного виконання делегованих державою повноважень органами місцевого самоврядування, створює потребу у комплексному підході: перегляді структури податкової бази з метою зміцнення власної дохідної спроможності місцевих бюджетів, а також у підвищенні ефективності, економності та результативності використання їх наявного фінансового потенціалу. Тому надзвичайної важливості набуває проблема формування ефективного регулятивного механізму, здатного забезпечити максимально раціональне, цільове й результативне використання видаткової частини місцевих бюджетів. Вирішення цієї проблеми безпосередньо пов'язане з удосконаленням методології планування бюджетних видатків та зміцненням контролю за їх використанням.

Враховуючи вищевикладене, доцільно вказати на те, що в умовах посилення трансформаційних процесів в Україні, до яких належать як реформа децентралізації, так і вплив зовнішньополітичних та економічних викликів, актуалізується потреба у перегляді підходів до формування та використання видаткової частини місцевих бюджетів. Ефективність використання бюджетних ресурсів безпосередньо визначає спроможність громад забезпечувати надання якісних публічних послуг, підтримувати соціальну інфраструктуру, стимулювати економічний розвиток та створювати комфортне середовище для проживання населення. З огляду на обмеженість фінансових можливостей більшості територіальних громад, оптимізація видатків стає важливим інструментом зміцнення місцевих фінансів і основою для досягнення довгострокової стійкості бюджетної системи [48].

Одним із пріоритетних завдань оптимізації видатків є трансформація системи бюджетного планування. У сучасних умовах традиційний підхід, орієнтований на утримання бюджетних установ, уже не відповідає потребам соціально-економічного розвитку територій. Перехід до середньострокового бюджетного планування дає можливість забезпечити прогнозованість бюджетних процесів, підвищити дисципліну у використанні фінансових ресурсів і збалансувати коротко- та середньострокові цілі. Важливим також є поєднання

середньострокового прогнозування з програмно-цільовим методом, який передбачає формування чітко окреслених завдань та очікуваних результатів бюджетних програм. Використання індикаторів результативності та регулярне оцінювання ефективності реалізації програм дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо коригування їхнього фінансування або припинення малоефективних напрямів, що значно підвищує раціональність використання бюджетних коштів.

Не менш важливим напрямом оптимізації є підвищення ефективності управління комунальною інфраструктурою. Утримання житлово-комунального господарства є одним з найбільш витратних напрямів місцевих бюджетів, і саме тут зосереджені значні резерви підвищення ефективності. Впровадження енергозберігаючих технологій, модернізація систем теплопостачання, водовідведення та освітлення, реконструкція житлового фонду здатні забезпечити суттєве скорочення витрат на обслуговування комунальних об'єктів. Важливу роль відіграє розвиток партнерства з приватним сектором, що дозволяє залучити додаткові ресурси та інноваційні рішення у сферу ЖКГ. Механізми державно-приватного партнерства, концесії, енергосервісні контракти та залучення інвестицій у комунальні підприємства допомагають зменшити фінансове навантаження на місцеві бюджети й підвищити якість послуг для населення [49].

Ефективність використання бюджетних ресурсів значною мірою залежить від оптимальної побудови мережі бюджетних установ. Перед багатьма громадами постає проблема щодо зниження чисельності населення, що робить економічно невиправданим утримання надмірної кількості шкіл, медичних закладів або культурних установ. Оптимізація мережі передбачає її адаптацію до демографічних та економічних реалій: укрупнення шкіл, створення опорних навчальних закладів, перепрофілювання малопотужних лікарень у центри первинної медичної допомоги, розвиток мобільних та дистанційних соціальних послуг. Такий підхід дозволяє уникнути зайвих адміністративних та експлуатаційних витрат, зберігаючи при цьому доступність базових послуг.

Важливе значення для оптимізації витатків має підвищення інституційної та управлінської спроможності органів місцевого самоврядування. Децентралізація надала громадам значний обсяг повноважень, однак ефективність їх реалізації часто стримується недостатнім рівнем управлінських компетенцій, браком кадрових ресурсів та нерозвинутими механізмами внутрішнього контролю. Вдосконалення процедур внутрішнього аудиту, впровадження професійних стандартів бюджетного управління, використання сучасних інформаційних систем для моніторингу витатків — усе це сприяє мінімізації неефективних витрат, запобігає фінансовим порушенням і забезпечує прозорість бюджетного процесу. Важливим аспектом є також залучення громадськості до ухвалення рішень щодо розподілу бюджетних коштів, що підвищує рівень довіри до місцевої влади та сприяє формуванню бюджету, орієнтованого на потреби населення [50].

Окремої уваги потребує оптимізація витатків, спрямованих на економічний розвиток територій. У багатьох громадах ці витатки становлять відносно невелику частку бюджету, проте їх значення для довгострокового розвитку є визначальним. Інвестиції у розвиток підприємництва, модернізацію інфраструктури, цифровізацію, створення нових робочих місць і розвиток малого бізнесу формують базу для майбутнього зростання доходів та забезпечують громаді більшу фінансову самостійність. Оптимізація в цьому напрямі полягає не у скороченні фінансування, а у його концентрації на пріоритетних напрямках — таких як: відновлення критичної інфраструктури, розвиток логістики, транспортної доступності, інноваційних проєктів та підтримки місцевих виробників.

Загалом оптимізація витатків місцевих бюджетів в умовах трансформацій повинна розглядатися як цілісна стратегія, що охоплює всі елементи бюджетного процесу — від планування до контролю. Вона має базуватися на принципах прозорості, результативності та довгострокової орієнтованості, а також передбачати тісну взаємодію між органами влади, громадськістю та бізнесом. Лише за умови системного підходу можливо забезпечити раціональне

використання бюджетних ресурсів, підвищити рівень публічних послуг та створити передумови для сталого соціально-економічного розвитку територій.

Проведене дослідження засвідчило, що оптимізація видатків місцевих бюджетів України в умовах глибоких трансформацій є багатограним процесом, який охоплює всі ключові сфери фінансового управління. Ефективність видаткової політики залежить від здатності органів місцевого самоврядування стратегічно планувати бюджет, забезпечувати раціональний розподіл ресурсів, адаптувати структуру видатків до реальних потреб населення та економіки, а також впроваджувати сучасні механізми моніторингу й контролю. Серед основних напрямів оптимізації визначено удосконалення бюджетного планування, модернізацію комунальної інфраструктури, раціоналізацію мережі бюджетних установ, посилення інституційної спроможності органів влади та концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках економічного розвитку територій.

Оптимізація видатків не має ґрунтуватися на механічному зменшенні фінансування, а повинна передбачати підвищення ефективності використання бюджетних коштів, максимізацію результатів та соціального ефекту від бюджетних програм. Сталий розвиток територіальних громад можливий лише за умови комплексного підходу, поєднання фінансової дисципліни із стратегічним баченням майбутнього розвитку, а також активної участі громадськості й бізнесу у формуванні та реалізації місцевої бюджетної політики.

Отже, оптимізація видатків місцевих бюджетів є надзвичайно важливим інструментом зміцнення фінансової автономії громад, формування їх конкурентоспроможності та забезпечення належного соціально-економічного розвитку у довгостроковій перспективі. Запровадження зазначених заходів сприятиме модернізації механізмів фінансового забезпечення місцевого самоврядування, надавши йому більше самостійності у використанні бюджетних ресурсів. У результаті це створить додаткові можливості для розробки та реалізації стратегій розвитку територій, які є визначальними для подальшого розвитку місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

Забезпечення стабільності та передбачуваності місцевих бюджетів є одним із визначальних чинників досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку територій. У зв'язку з цим, важливу роль відіграє науково обґрунтована державна фінансова політика, спрямована на ефективне формування місцевих бюджетів, оскільки вона створює передумови для соціально-економічного зростання та реалізації економічних реформ. Бюджетні видатки, як важливий інструмент державного регулювання розвитку територій, визначають здатність органів державної влади та місцевого самоврядування виконувати свої функції та повноваження. Результативне використання коштів місцевих бюджетів є базовою умовою соціально-економічного розвитку громад, що потребує наявності достатнього фінансового потенціалу у місцевих органах влади.

Проведене дослідження дало змогу комплексно охарактеризувати теоретичні засади формування та здійснення видатків місцевих бюджетів, оцінити вплив трансформаційних процесів на їх структуру та визначити напрями оптимізації фінансування у сучасних умовах.

У роботі доведено, що видатки місцевих бюджетів є важливим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, а їх раціональне здійснення набуває особливої важливості в період інституційних змін, цифровізації управління та воєнних викликів.

Дослідження теоретичних засад показало, що місцеві видатки є багатогранною економічною категорією, яка відображає комплекс фінансових відносин між державою, органами місцевого самоврядування та населенням. Їхня сутність проявляється через поєднання економічного змісту, що полягає у перерозподілі бюджетних ресурсів, та соціального призначення, пов'язаного із задоволенням суспільних потреб. Особлива роль видатків місцевих бюджетів полягає у реалізації делегованих та власних повноважень громад, підтримці соціальної сфери, розвитку інфраструктури та формуванні умов для економічного зростання.

В контексті впливу трансформаційних перетворень констатуємо, що в умовах децентралізації та цифрової модернізації змінюються не лише джерела наповнення місцевих бюджетів, а й підходи до їх планування та реалізації. Зокрема, економічні трансформації, що супроводжуються кризовими явищами та воєнними подіями, спричиняють нестабільність мобілізації доходів місцевих бюджетів, що, в свою чергу, впливає на можливості фінансування соціальних програм і потребує оперативного коригування бюджетних рішень. Соціальні зміни, включаючи демографічні зрушення та міграційні процеси, формують нові пріоритети видатків, адже зростає навантаження на систему соціального захисту та соціального забезпечення, освіти та охорону здоров'я. Політичні трансформації, в тому числі реформа децентралізації, посилили роль місцевого самоврядування у прийнятті фінансових рішень, проте водночас вимагають від громад більшої відповідальності за ефективність реалізації бюджетної політики. Інституційні та технологічні перетворення сприяли підвищенню прозорості бюджетного процесу, розвитку електронних платформ та аналітичних інструментів, які дозволяють посилити контроль за рухом коштів і забезпечити результативність видатків. В результаті дослідження виявлено, що у контексті децентралізаційних реформ бюджетна політика місцевих органів влади в Україні набуває чітко вираженої соціальної спрямованості.

Аналіз практики виконання місцевих бюджетів за видатками на соціально-економічний розвиток свідчить про значну частку видатків, спрямованих на соціальну сферу, зокрема на соціальний захист і соціальне забезпечення, розвиток освіти, охорони здоров'я, а також духовний та фізичний розвиток населення. В результаті проведеного аналізу структури видатків соціального спрямування у 2020–2024 рр. виявлено низку важливих тенденцій. Зокрема відмітимо, що хоча частка соціальних видатків традиційно залишається найбільшою в місцевих бюджетах, однак їх внутрішня структура зазнала змін під впливом пандемії COVID-19, повномасштабної війни, реформування галузі охорони здоров'я та соціального захисту. Найбільші обсяги фінансування спрямовувалися на освіту, що пояснюється потребою утримання розгалуженої

мережі закладів освіти, забезпечення безпеки навчального процесу та його цифровізації. Водночас спостерігалось істотне зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у відповідь на збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та соціально незахищених груп населення.

Проведений аналіз видаткової частини місцевих бюджетів засвідчив наявність низки проблем, серед яких: надмірна частка поточних витрат порівняно з капітальними, недостатній рівень модернізації соціальної інфраструктури, обмежені можливості залучення додаткових джерел фінансування, нерівномірність навантаження на бюджети різних територіальних громад та недостатня результативність окремих бюджетних програм. Водночас дослідження підтвердило, що потенціал оптимізації видаткової частини є значним і може бути реалізований за умови комплексного впровадження та модернізації інструментів стратегічного, програмно-цільового та аналітичного управління.

Відповідно до вітчизняного досвіду, домінування соціальних видатків у структурі місцевих бюджетів не завжди свідчить про реальний розвиток територіальних громад. Хоча активізація економічних процесів сприяє зростанню виробництва та збільшенню податкових ресурсів, що формує потенціал для підвищення соціальних витрат, одночасно через інфляційні процеси та недоліки функціонування економічної системи країни зменшуються реальні доходи населення. При цьому першочергового значення набуває фінансування соціальних програм, а соціальна функція держави посилюється, передбачаючи забезпечення громадян суспільними благами та надання допомоги соціально вразливим групам. Утім, у сучасних умовах соціально орієнтовані видатки здебільшого спрямовуються на покриття споживчих потреб населення, зокрема на підвищення обсягів соціальних виплат та поступове зростання мінімальної заробітної плати.

У той же час спостерігається вкрай низький рівень фінансування економічного розвитку територій, передусім у напрямках забезпечення економічної діяльності та функціонування житлово-комунального господарства.

У зв'язку з цим, органи місцевого самоврядування мають визначити оптимальні механізми функціонального розподілу в процесі надання послуг, забезпечити залучення додаткових фінансових ресурсів для виконання покладених повноважень і реформувати підходи до планування місцевих бюджетів. Наявні соціально спрямовані видатки не здатні повністю забезпечити фінансові потреби цієї сфери та гарантувати якість соціальних послуг на рівні, що відповідає практикам економічно розвинених країн.

Зазначимо, розширення обсягів соціально орієнтованих видатків відбувається за рахунок фінансових ресурсів, які могли б бути інвестовані в економічне зростання територій. Це створює потребу в обґрунтуванні оптимальної величини та структури видатків, що дозволила б забезпечити одночасне досягнення високих темпів економічного розвитку та належного рівня соціальних гарантій для населення. Оскільки саме видатки місцевих бюджетів значною мірою визначають темпи розвитку окремих галузей, формують загальноекономічну динаміку та впливають на рівень соціального забезпечення і добробуту населення.

На основі проведеного аналізу сформульовано низку пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності та результативності використання бюджетних ресурсів у системі місцевих фінансів. Одним із основних напрямів оптимізації є вдосконалення програмно-цільового методу, що передбачає посилення орієнтації бюджетних програм на досягнення конкретних, вимірюваних результатів. Необхідним є систематичний моніторинг їх ефективності, удосконалення системи показників, що дають змогу оцінити соціальний та економічний ефект кожної бюджетної ініціативи. Крім того, важливе значення також має раціоналізація мережі бюджетних установ: модернізація інфраструктури, укрупнення закладів освіти та створення центрів надання комплексних послуг сприятимуть зниженню витрат та підвищенню якості послуг. Важливим завданням є перегляд структури соціальних видатків на користь адресних програм, цифровізація соціального супроводу та

запровадження єдиних електронних реєстрів отримувачів соціальних послуг, що дозволить уникнути дублювання та зловживань.

Вважаємо, що підвищення фінансової стійкості територіальних громад потребує активного залучення позабюджетних ресурсів. Стратегічного значення набувають проекти співфінансування з державними фондами, програми міжнародної технічної допомоги, залучення інвестицій, а також формування партнерств між публічним і приватним сектором для реалізації інфраструктурних проєктів. Не менш важливою є повна цифровізація бюджетного процесу через інтеграцію електронних платформ, автоматизацію казначейських операцій та запровадження аналітичних інструментів прогнозування видатків, що відповідають міжнародним стандартам. Удосконалення внутрішнього контролю та аудиту, впровадження ризик-орієнтованого підходу та регулярного оцінювання управлінських рішень створюють підґрунтя для підвищення прозорості й підзвітності у використанні бюджетних коштів. У післявоєнний період пріоритетним напрямком має стати розроблення довгострокових стратегій відновлення та розвитку територій, що мають бути засновані на оцінці збитків, потреб реконструкції та можливостях мобілізації ресурсів.

Таким чином, оптимізація видатків місцевих бюджетів є важливою умовою зміцнення фінансової спроможності територіальних громад, підвищення якості публічних послуг та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Запропоновані заходи сприятимуть створенню більш ефективної, прозорої та адаптивної системи управління місцевими фінансами, здатної враховувати трансформаційні перетворення, відповідати на сучасні виклики та формувати стратегічні передумови для відновлення та розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бороденко Т. Місцеві бюджети як основа фінансової бази органів місцевого самоврядування. *Grail of Science*, 2023. №24. С.72–79. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.007>
2. Булавинець В. Теоретичні засади видатків соціального призначення з місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 4. С. 81-90.
3. Бюджетна система: підручник / за ред. В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко та З. М. Лободіної. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 460 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/43482>
4. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
5. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України : підруч. К.: Центр навч. літератури, 2004. 544 с.
6. Веліляєва З. Ш. Концептуальні підходи до аналізу державних видатків. URL: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Economics/30705.doc.htm
7. Возняк Г., Капленко Г., Коваль В. Децентралізація як основа зміцнення фінансової самодостатності та розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. №42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-24>.
8. Вольська О. М., Ковпанець Є. М. Удосконалення фінансової децентралізації місцевого самоврядування. *Таврійський науковий вісник*. 2020. №4. С. 31-36.
9. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.
10. Дем'янишин В., Тулюлюк А. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів. *Світ фінансів*. 2008. № 3. С. 135-144.
11. Дем'янюк А.В. Пріоритетні напрями бюджетної політики України в умовах трансформаційних процесів державотворення DOI.: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/11877>

12. Державні фінанси в транзитивній економіці: навч. посіб./ за заг. ред. д. е. н., проф. М. І. Карліна. К. : Кондор, 2003. 220 с.
13. Єпіфанов А. О., Сало І. В., Д'яконова А. О. Бюджет і фінансова політика України. К. : Наук. думка, 1997. 303 с.
14. Іванова А. М. Аналіз використання бюджетних ресурсів в Україні. Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 339-351. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41646>
15. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 4-ге вид., випр. та доп. К.: Т-во «Знання», КОО; Л: Вид-во Львів. банк. Ін.-ту НБУ, 2007. 566 с.
16. Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. Фінанси: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 247 с.
17. Карамушка Л. Середньострокове планування видатків місцевих бюджетів. *Вісник КНТЕУ*. 2015. №2. С. 85-94.
18. Кириленко О. П., Максимчук О. С. Планування капітальних видатків місцевих бюджетів України: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Інтернаука. Серія «Економічні науки»*. 2019. №7. С. 70-76. URL: <http://www.inter-nauka.com/magazine/economy/>
19. Кириленко О., Гумен В. Бюджетні видатки на соціальний захист та фіскальна консолідація в період воєнного стану в Україні. *Світ фінансів*. 2025. № 4.
20. Кириленко О., Жадан О. Підвищення прозорості та обґрунтованості використання бюджетних коштів. *Світ фінансів*. 2021. № 3. С. 23-37.
21. Кириленко О., Марчук А. Модернізація бюджетного забезпечення освіти у рамках секторальної децентралізації. *Фінанси України*. 2018. №6. С. 75-90.
22. Кириленко О., Огінська А. Фінансування соціального захисту населення в Україні: тенденції та перспективи. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1-2 (73). С. 175-182.

23. Кириленко О., Русін В.М. Програмно-цільовий метод бюджетування як інструмент підвищення ефективності управління місцевими фінансами. *Казна України*. 2018. №3 (60). С. 25-27.
24. Коваль С. Л., Сидор І. П. Моніторинг видатків бюджету м. Тернополя на соціально-культурні цілі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 275-283. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37751>
25. Коваль С. Видатки місцевих бюджетів: проблеми та шляхи вирішення. DOI.: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/12201/1/>
26. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України: Основи теорії і практики. К.: НДФІ, 1997.– с. 276.
27. Кучеркова С. Формування місцевих бюджетів та напрями їх покращення в умовах децентралізації. *Галицький економічний вісник*. Т. : ТНТУ, 2023. Том 80. № 1. С. 49–58.
28. Лободіна З. М., Дем'янишин В. Г., Чернишенко Ю. О., Вітреску І. П. Теоретичний базис видатків місцевих бюджетів як інструменту фіскальної політики та складової публічних фінансів. *Інноваційна економіка*. 2024. № 1. С. 93-102. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/1194>.
29. Лободіна З. М., Ківелюк Я. Р., Чайківський Н. О., Миколайчук В. С. Тенденції та особливості функціонування місцевих бюджетів в умовах війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 1. С. 16–21. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1237>
30. Лондаренко О.О. Економічна природа видатків та її вплив на обліково-аналітичні аспекти бюджетних установ. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 9. С. 15–19.
31. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія. К.: Наукова думка, 2016.
32. Малиняк Б. С. Бюджетне планування і пріоритети розвитку громад: інструменти гармонізації та проблеми їх застосування. *Фінанси України*. 2020. № 3. С. 79–96.

33. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
34. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки: монографія. К.: НДФІ, 2006. 584 с.
35. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монограф. Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2005. 642 с.
36. Панасюк Л. В. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду. *Економіка та держава*. 2016.
37. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 495 с.
38. Плецан С. Особливості здійснення видатків місцевих України в умовах трансформаційних перетворень. *Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків* збірн. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 27 трав. 2025 р.). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2025.
39. Плецан С. Шляхи оптимізації видатків місцевих бюджетів України в умовах трансформаційних перетворень: зб. наук. праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. 2025
40. Романенко О. Р. Фінанси : підруч. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
41. Савчук С. В., Гупаловська М. Б., Дем'янюк А. В. Роль видатків місцевих бюджетів України у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 4. С. 52-64.
42. Сидор І. П. Моніторинг планування видатків місцевих бюджетів: ключові аспекти удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 21. С. 85-89. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52385>

43. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика
Монографія: / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 280 с. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/46227>
44. Фінанси: підруч. / В. П. Горин, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та
ін.]; за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 632 с. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51033>
45. Фінанси : підруч. / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008.
611 с.
46. Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. Бюджетний менеджмент : підруч.
/ за заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
47. Шевчук Н. Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України.
Актуальні проблеми економіки. 2008. № 5. С. 202–207.
48. OECD. *Fiscal Decentralisation and Inclusive Growth*. Paris: OECD
Publishing, 2019.
49. UNDP. *Local Governance and Local Development: International Practice*.
New York: United Nations Development Programme, 2018.
50. UNDP. *Digital Transformation for Public Sector: Global Trends*. New
York: United Nations Development Programme, 2021.